

Βιβλιοπαρουσίαση του συλλογικού τόμου Αρχάκης, Α., Καραχάλιου, Ρ. & Τσάκωνα, Β. (επιμ.) 2023. *Ιχνηλατώντας τη διείσδυση του ρατσισμού στον αντιρατσιστικό λόγο: Μελέτες για τον ρευστό ρατσισμό*. Αθήνα: Πεδίο.

Τα κείμενα που ακολουθούν αποτελούν τις τοποθετήσεις των ομιλητών και ομιλητριών κατά τη διαδικτυακή εκδήλωση για τον τόμο, η οποία πραγματοποιήθηκε στις 10 Ιανουαρίου 2025.

Εισαγωγή στην παρουσίαση του τόμου

Γιώργος Ξυδόπουλος
Πανεπιστήμιο Πατρών

Το έργο για το οποίο θα συζητήσουμε αποτελεί μια σημαντική συμβολή στην κατανόηση του πώς ο ρατσισμός μπορεί να ενσωματώνεται ακόμη και σε λόγους που προορίζονται να τον καταπολεμήσουν. Πρόκειται για έναν συλλογικό τόμο που εκδόθηκε τον Μάιο 2023 στην Αθήνα από τις Εκδόσεις Πεδίο και περιλαμβάνει επτά διακριτά μέρη που συγκροτούνται από 14 κεφάλαια, τα οποία έχουν συγγράψει ειδικοί και ειδικές ερευνητές και ερευνήτριες στο πεδίο και συγκεκριμένα με αλφαβητική σειρά οι: Αργύρης Αρχάκης, Σταύρος Ασημακόπουλος, Κορίνα Γιαξόγλου, Ράνια Καραχάλιου, Κωνσταντίνα Κατράνα, Αλέξης Λαζανάς, Σοφία Λαμπροπούλου, Μαρία Λυμπέρη, Άννα Πιατά, Ευδοκία Ρεβίθη, Αντώνης Σαπουντζής, Δημήτρης Σεραφής, Τερέζα Σπηλιώτη, Αναστασία Στάμου, Κυριακούλα Τζωρτζάτου, Βίλλυ Τσάκωνα, Βάσια Τσάμη, και Γεωργιάννα Χαλάτση.

Οι συγγραφείς, με βαθιά γνώση και κριτική σκέψη, αναλύουν τις λεπτές και συχνά αόρατες μορφές με τις οποίες ο ρατσισμός μπορεί να παρεισφρήσει σε αντιρατσιστικές αφηγήσεις από διάφορες οπτικές. Τη θεωρητική πλαισίωση της κριτικής ανάλυσης του ρευστού ρατσισμού στο Εισαγωγικό Μέρος ακολουθεί μια περιήγηση στο εξειδικευμένο σώμα αντιρατσιστικών κειμένων TRACE. Στη συνέχεια, στα μέρη που ακολουθούν γίνεται ανάλυση δεδομένων από καμπάνιες αντιρατσιστικών φορέων και κειμένων από τον κοινοβουλευτικό/πολιτικό λόγο, τον ειδησεογραφικό/ενημερωτικό λόγο και, τέλος, τον εκπαιδευτικό λόγο. Ο τόμος ολοκληρώνεται με ένα αναστοχαστικό κείμενο για το φαινόμενο του ρευστού ρατσισμού και τις εκφάνσεις του, όπως παρουσιάζονται στα επιμέρους κεφάλαια του βιβλίου.

Μέσα από μια πολυδιάστατη προσέγγιση, το βιβλίο εξετάζει πώς οι κοινωνικές, πολιτισμικές και γλωσσικές δομές μπορούν να αναπαράγουν προκαταλήψεις, ακόμη και όταν προσπαθούμε να τις αποδομήσουμε. Μας δείχνει πώς, στη σημερινή εποχή, ο ρατσιστικός και ο αντιρατσιστικός λόγος δεν είναι δυο διακριτοί λόγοι, αποκλείοντας ο ένας τον άλλον. Αντίθετα, συνυπάρχουν, αλληλοεπικαλύπτονται και περιπλέκονται μεταξύ τους. Σε αυτή τη βάση, το βιβλίο αυτό μας προσκαλεί και μας δείχνει πώς να επανεξετάσουμε τη δική μας πρόσληψη, τις δικές μας αντιλήψεις και πρακτικές σε διάφορα πλαίσια, όπως εκείνο των εκστρατειών κατά του ρατσισμού, εκείνο του λόγου της πολιτικής ζωής, εκείνο των ειδήσεων και της ενημέρωσης και εκείνο της εκπαίδευσης.

Ο συλλογικός αυτός τόμος είναι ένα από τα παραδοτέα του ερευνητικού προγράμματος «TRACE: Ανιχνεύοντας τον ρατσισμό στον αντιρατσιστικό λόγο: Μια κριτική προσέγγιση στον ευρωπαϊκό δημόσιο λόγο για τη μεταναστευτική και προσφυγική κρίση» με επιστημονικό υπεύθυνο τον Αργύρη Αρχάκη και χρηματοδότηση από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας. Φορέας υλοποίησης του TRACE είναι το Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών.

Οι πολιτικές προεκτάσεις του τόμου *Ιχνηλατώντας τη διείσδυση του ρατσισμού στον αντιρατσιστικό λόγο: Μελέτες για τον ρευστό ρατσισμό*

Μαριάνθη Γεωργαλίδου
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Ο τόμος που επιμελήθηκαν ο Αργύρης Αρχάκης, η Ράνια Καραχάλιου και η Βίλλυ Τσάκωνα συγκεντρώνει πρωτοποριακή και σημαντική αναλυτική δουλειά για τον ρατσισμό και τους λόγους που τον υλοποιούν, τον διακινούν και τον κανονικοποιούν, με αυξανόμενη ένταση την τελευταία δεκαετία των νέων μεγάλων γεωπολιτικών ανακατατάξεων, που με περισσή βία αναγκάζουν πληθυσμούς να εγκαταλείπουν πατρίδες και να αναζητούν ασφάλεια στις χώρες του συγκριτικά ευημερούντος δυτικού κόσμου. Η λεγόμενη «μεταναστευτική κρίση», η νέα προσφυγιά, εντείνει την ξеноφοβία στον δυτικό κόσμο, η οποία επαναφέρει λόγους ρατσιστικού μίσους, όχι άγνωστους στην ευρωπαϊκή ιστορία, ενάντια στους/στις νεοεισερχόμενους/ες «ξένους/ες». Ο επιμελητής και οι επιμελήτριες του έργου αυτού που ιχνηλατεί τον λιγότερο ορατό ρατσισμό, χρόνια τώρα υπηρετούν τις λογοαναλυτικές σπουδές και δίνουν δείγματα γραφής μελετώντας ζητήματα που εμπίπτουν στην κατηγορία «κοινωνικά ευαίσθητα», με υπόβαθρο την πολύχρονη και συνεπή δουλειά τους στον χώρο της κοινωνιογλωσσολογίας, της ανάλυσης λόγου και των κριτικών σπουδών λόγου.

Καθώς ο ξеноφοβικός ρατσιστικός λόγος διακινείται συστηματικά, στον αντίποδα του και ως αντίλογος σε αυτόν συντάσσονται αντιρατσιστικά κείμενα με περιεχόμενο την αλληλεγγύη, τις ανθρωπιστικές δράσεις υπέρ των μεταναστών/τριών, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις λεγόμενες «ευρωπαϊκές αξίες». Η μεταναστευτική κρίση αποδεικνύεται πολιτική κρίση (Blommaert 2015), εφόσον τοποθετεί τις ευρωπαϊκές κοινωνίες (ας επικεντρωθούμε σε αυτές) απέναντι στον καθρέφτη των εύκολων και κυρίως διακηρυκτικών πράξεων ανθρωπισμού, στον βαθμό βέβαια που το πρόβλημα δεν περνάει το κατώφλι της πόρτας μας. Τότε είμαστε όλοι/ες (ή οι περισσότεροι/ες) αλληλέγγυοι/ες.

Ο αντιρατσιστικός λόγος λοιπόν καταγγέλλει τις ρατσιστικές πρακτικές. Σε ποιον βαθμό όμως αποτελεί έναν λόγο στο σύνολό του και ξεκάθαρα στον αντίποδα του ρατσισμού; Και σε ποιον βαθμό μεγάλο μέρος των κειμένων που αυτοπροσδιορίζονται ως αντιρατσιστικά καταλήγουν τελικά να απηχούν ανισότητες, να τις συγκαλύπτουν και να τις αναπαράγουν, διερωτώνται οι συγγραφείς του τόμου. Και η διερεύνηση αυτού ακριβώς του ζητήματος αποτελεί την κεντρική ιδέα του έργου. Τα κεφάλαια του τόμου εξετάζουν «ποικίλες κειμενικές και άλλες σημειωτικές στρατηγικές μέσω των οποίων οι ρατσιστικές θέσεις εμφιλοχωρούν σε κείμενα με αντιρατσιστικές προθέσεις» (σελ. 31). Θα αναφερθώ σε αυτά, θέτοντας στην κρίση σας και τον δικό μου προβληματισμό για την πολιτική τους διάσταση. Ξεκινώντας από τα μέρη θα φτάσουμε στο όλον.

Το εισαγωγικό κεφάλαιο με τίτλο «Θεωρητική πλαισίωση της κριτικής ανάλυσης του ρευστού ρατσισμού» υπογράφεται από την ομάδα που επιμελείται τον τόμο και παρουσιάζει το συνολικό θεωρητικό και μεθοδολογικό υπόβαθρο του έργου. Αποσαφηνίζει τους όρους *ρατσισμός* και *αντιρατσισμός* και συζητά συνθετικά τον σύγχρονο ρατσισμό, ο οποίος εδράζεται στην εικαζόμενη πολιτισμική ασυμβατότητα των Άλλων με τις κυρίαρχες εθνικές νόρμες, δηλαδή στον/στη μη αφομοιώσιμο/η Άλλο/η. Τέλος, διαπραγματεύεται το παράδοξο (;) φαινόμενο της επικάλυψης ρατσιστικού και αντιρατσιστικού λόγου και πειστικά υποστηρίζει ότι «ο ρατσιστικός λόγος έχει τη δυνατότητα να μεταμφιέζεται σε αντιρατσιστικό και εντέλει να τον υπονομεύει» (σελ. 27). Η έννοια του *ρευστού ρατσισμού* (liquid racism, Weaver 2016) αποτυπώνει την

επικάλυψη και την αμφισημία μεταξύ του ρατσιστικού και του αντιρατσιστικού λόγου και αποτελεί το βασικό πεδίο διερεύνησης για τους/τις συγγραφείς του τόμου.

Τα επόμενα δύο κεφάλαια αφορούν τα βασικά παραδοτέα του ερευνητικού προγράμματος TRACE. Στο κεφάλαιο 2 «Ανιχνεύοντας τον ρατσισμό σε ένα σώμα αντιρατσιστικών κειμένων για μεταναστευτικούς και προσφυγικούς πληθυσμούς», ο Αργύρης Αρχάκης, η Ράνια Καραχάλιου, η Βάσια Τσάμη και ο Αλέξης Λαζανάς παρουσιάζουν τον τρόπο με τον οποίο διαμόρφωσαν το σώμα των ελληνικών αντιρατσιστικών κειμένων προκειμένου να διερευνήσουν ποιοτικά και ποσοτικά τα παραπάνω. Η ερευνητική ομάδα συνέλεξε 830 κείμενα ποικίλων κειμενικών ειδών από τομείς της ελληνικής δημόσιας σφαίρας που αναφέρονται σε μεταναστευτικά και προσφυγικά ζητήματα την περίοδο 2015-2020. Για την ανάλυση αξιοποιήθηκε η Συστημική Λειτουργική Γραμματική του Halliday (1994) και η λογοϊστορική προσέγγιση των Reisigl & Wodak (2001). Οι συγγραφείς διαπιστώνουν ότι οι ρατσιστικές θέσεις παρεισφρεύουν στα αντιρατσιστικά κείμενα μέσω δύο βασικών οδών: της *διάκρισης* (discrimination) –με κεντρική ιδέα το απειλητικά αλλότριο (π.χ. σκούρο δέρμα/άλλο θρήσκευμα) – και της *αφομοίωσης* (assimilation) –με κεντρική ιδέα τη δυνατότητα για αλλαγή και προσαρμογή στο κυρίαρχο (π.χ. ξανθοί χριστιανοί Ουκρανοί/εγγράμματα Σύριες).

Στο κεφάλαιο 3 «Διαμορφώνοντας την ψηφιακή βάση δεδομένων Wiki-TRACE: Μια εργαλειοθήκη ανίχνευσης ρατσισμού βασισμένη σε ένα σώμα αντιρατσιστικών κειμένων», η Κυριακούλα Τζωρτζάτου, η Ράνια Καραχάλιου, η Βάσια Τσάμη και ο Αργύρης Αρχάκης παρουσιάζουν την ανοιχτή ψηφιακή βάση δεδομένων Wiki-TRACE και την εργαλειοθήκη για την αναλυτική διαχείριση των κειμένων. Από αυτή προέκυψε ότι 814 κείμενα της βάσης εμπεριέχουν ρευστό ρατσισμό, ενώ μόλις 16 κείμενα είναι αμιγώς αντιρατσιστικά. Το αποτέλεσμα είναι μάλλον εντυπωσιακό.

Τα κεφάλαια 4-7 εξετάζουν αντιρατσιστικές καμπάνιες. Στο κεφάλαιο 4 «Κατασκευάζοντας τον/την κατάλληλο Άλλο/η σε κείμενα θεσμικού αντιρατσισμού», η Γεωργιάννα Χαλάτση και η Ράνια Καραχάλιου διερευνούν έξι βίντεο από το ελληνικό τμήμα της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες και εξετάζουν τις γλωσσικές και οπτικές αναπαραστάσεις προσφύγων/ισσών και πλειονοτικών αξιοποιώντας συμπληρωματικά το μοντέλο της *οπτικής αναπαράστασης* του van Leeuwen (2008). Ποιος/α οικοδομείται ως ο/η κατάλληλος/η Άλλος/η; Ποιος ο ρόλος της ευαλωτότητας και της ευγνωμοσύνης και πώς αυτές εν τέλει ενισχύουν το συλλογικό στερεότυπο του/της φιλόξενου/ης οικοδεσπότη/οινας –του/της καλού/ής εθνικού/ής εαυτού/ής; Αναδύεται μια εικόνα ισχύος απέναντι στον/στην αδύναμο/η Άλλο/η, η οποία επίσης οικοδομεί τη μεταξύ τους/μας σχέση εξάρτησης, και άρα ανισότητας. Οι Άλλες γλωσσικές ταυτότητες επίσης εξοβελίζονται κάτω από την αδιαμφισβήτητη κυριαρχία της ελληνικής γλώσσας και, ακόμα και αν αυτό μοιάζει να είναι αυτονόητο –πώς θα μπορούσαμε εμείς οι πολλοί/ές να προσαρμοστούμε γλωσσικά στους/στις λίγους;– οφείλουμε να αναρωτηθούμε αν όντως είναι. Θα ήθελα να παραθέσω ως μέτρο σύγκρισης τη μη αναγνώριση, προστασία και διδασκαλία μειονοτικών γλωσσών αυτόχthonων, γηγενών δηλαδή Άλλων, σε αντίθεση με την περίοπτη θέση δυτικών γλωσσών στο εκπαιδευτικό μας σύστημα. Οι γλώσσες διατάσσονται σε ένα σύστημα αξιολόγησης που ευνοεί τις συγκυριακά ισχυρές έναντι των μη ισχυρών μειονοτικών, υπονομεύοντας ταυτόχρονα τις ταυτότητες αλλά και τα δικαιώματα στην έκφραση των φορέων τους. Συμπερασματικά, τα πολυτροπικά κείμενα που εξετάζονται κατατάσσονται στη μεγάλη ομάδα των κειμένων ρευστού ρατσισμού, καθώς αναπαριστούν ως αποδεκτούς/ές τους/τις αφομοιώσιμους/ες Άλλους/ες οι οποίοι/ες δεν απειλούν την εθνική ομοιογένεια ή την απειλούν λιγότερο.

Θέτοντας αντίστοιχα ερωτήματα, στο κεφάλαιο 5 «Οι αναπαραστάσεις του/της ανεκτού/ής Άλλου/ης ως πολιτική διαχείρισης της ετερότητας», η Μαρία Λυμπέρη και η Ράνια Καραχάλιου και πάλι αναλύουν πολυτροπικά κείμενα (αντιρατσιστικά βίντεο) τα οποία προτείνουν μια υπό όρους ανοχή των Άλλων καθώς «παρά την αντιρατσιστική στόχευσή τους, δεν τάσσονται υπέρ του συνόλου των μεταναστών/τριών, αλλά υπέρ των ανεκτών Άλλων, που συντονίζονται με τις προσδοκίες και τις απαιτήσεις της εθνικής πλειονότητας» (σελ. 35).

Στο κεφάλαιο 6 «Αναπαραστάσεις μεταναστών/τριών στην κυπριακή αντιρατσιστική εκστρατεία AWARE: Ο ελιτισμός ως μορφή ρευστού ρατσισμού», η Αναστασία Στάμου και η Κωνσταντίνα Κατράνα αναλύουν ένα βίντεο που δημιουργήθηκε στο πλαίσιο της κυπριακής αντιρατσιστικής εκστρατείας AWARE. Καταλήγουν και πάλι στο συμπέρασμα ότι σε ένα βίντεο με δηλωμένη αντιρατσιστική πρόθεση, η πλειονότητα ιεραρχείται ως ανώτερη έναντι των μεταναστών/τριών και οι αφομοιωμένοι/ες μετανάστες/τριες ως ελίτ σε σχέση με τους/τις μη αφομοιωμένους/ες.

Στο κεφάλαιο 7 «‘Η ΕΕ μας έδωσε ένα νέο ξεκίνημα’: Ρευστός ρατσισμός και συναισθημα σε μια επιμελημένη αφήγηση μετανάστευσης», η Κορίνα Γιαξόγλου και η Τερέζα Σπηλιώτη αναλύουν μια εκτενή και επιμελημένη αφήγηση η οποία δημοσιεύτηκε σε ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ανήκει όμως η ιστορία στον Zakaria, τον ευγνώμονα πρόσφυγα από τη Συρία, που έχει ζητήσει και λάβει άσυλο στην Ευρώπη; Ή μήπως είναι ο Zakaria το πρόσχημα για την οικοδόμηση της εικόνας μιας λειτουργικής, υποστηρικτικής και εν τέλει ανθρωπιστικής Ευρωπαϊκής Ένωσης; Η φαινομενικά αντιρατσιστική αφήγηση, μας λένε οι συγγραφείς, επιδιώκει εν τέλει να πείσει ότι η Ευρώπη μεριμνά κυρίως για την προστασία και ασφάλεια των *ευρωπαϊών πολιτών*, οι οποίες «εξαρτώνται» από την επικινδυνότητα του/της Άλλου/ης που αίρεται μόνο υπό την προϋπόθεση της αφομοίωσης.

Τα κεφάλαια 8-10 αφορούν κειμενικά είδη που ανήκουν στον πολιτικό λόγο. Στο κεφάλαιο 8 «Ρευστός ρατσισμός σε κοινοβουλευτικές ομιλίες: Ένα κριτικό πλαίσιο ανάλυσης επιχειρηματολογικών συναγωγών», ο Δημήτρης Σεραφής εξετάζει αποσπάσματα από κοινοβουλευτικές ομιλίες του πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη (ΝΔ) και του Αλέξη Τσίπρα (ΣΥΡΙΖΑ) ως τότε αρχηγού της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης, τα οποία αφορούν το μεταναστευτικό ζήτημα. Προσθέτοντας στην εργαλειοθήκη αναλυτικά εργαλεία από τις Σπουδές Επιχειρηματολογίας, ο Σεραφής διαπιστώνει ότι στις ομιλίες και των δύο η μετανάστευση αναπαριστάνεται ως απειλή, με αποτέλεσμα να πυροδοτούνται επιχειρηματολογικές επαγωγές υπέρ της της αποτροπής (κυρίαρχοι Δεξιοί λόγοι) ή και ρύθμισης (κυρίαρχοι Αριστεροί λόγοι) αυτής της απειλής μέσα από μια «καθώς πρέπει» ρητορική.

Στο κεφάλαιο 9 «Ουσιοποίηση στον κοινοβουλευτικό λόγο του ΣΥΡΙΖΑ και του ΜΕΡΑ25 σχετικά με τον Νόμο 4636/2019. Ρευστός ρατσισμός σε επιχειρήματα υπέρ των προσφύγων/ισών», ο Αντώνης Σαπουντζής διερευνά πώς οι έλληνες/ίδες βουλευτές/τριες της Αριστεράς στις ομιλίες τους ουσιοποιούν τις πολιτισμικές διαφορές μεταξύ μεταναστών/τριών και ελλήνων/ίδων προσθέτοντας στην εργαλειοθήκη κριτικές προσεγγίσεις από τον χώρο της Κοινωνικής Ψυχολογίας. Στο πλαίσιο του πολιτικού ανταγωνισμού, η ατζέντα τίθεται από τους κυρίαρχους λόγους της εθνικής απειλής και της υποχρέωσης προάσπισης της εθνικής –φαντασιακής, για να θυμηθούμε τον Καστοριάδη (2010)– και άρα αμετάβλητης ταυτότητάς μας. Πολιτικές κοινότητες συγκροτούμενες στη βάση της δυνατότητας ισότιμης συμμετοχής στο πλαίσιο συμφωνημένων θεσμών, στους οποίους δεν θα συμπεριλαμβάνεται η γραμμή αίματος, η κοινή καταγωγή δηλαδή και ό,τι αυτή συνεπάγεται, μάλλον αποτελούν άπιαστο όνειρο. Στον αντίποδα, η φιλοπατρία και η έλλειψη της, την οποία κυρίαρχοι συντηρητικοί λόγοι διατείνονται ότι τεκμηριώνει η αποδοχή της λεγόμενης πολυπολιτισμικότητας που θέτει

σε κίνδυνο το «εθνικό ιδανικό», δημιουργούν σημαντικές πιέσεις στον πολιτικό χώρο της Αριστεράς. Αυτός, αν και προασπίζει τη συμμετοχική πολιτική κοινότητα, καλείται και πάλι να αποδείξει την «ελληνικότητα» του. Παρά τις διακηρυγμένες προθέσεις υπεράσπισης των ανθρώπων που αιτούνται άσυλο, ο Αντώνης Σαπουντζής μας δείχνει ότι οι αριστεροί/ές βουλευτές/τριες καταφεύγουν σε ουσιοποιητικές αναπαραστάσεις της ελληνικής εθνικής/πολιτισμικής ταυτότητας ως αμετάβλητης στον χρόνο και μη αλλοιώσιμης, άρα ελάχιστα ευρύχωρης.

Στο κεφάλαιο 10 «Μεταφορικές αναπαραστάσεις των προσφύγων/ισσών σε φιλοπροσφυγικές πολιτικές γελοιογραφίες», η Άννα Πιατά και ο Σταύρος Ασημακόπουλος, ξεκινώντας από το πλαίσιο της Θεωρίας της Εννοιολογικής Μεταφοράς, μελετούν τον ρευστό ρατσισμό σε πολιτικές γελοιογραφίες με φιλοπροσφυγικό χαρακτήρα και στοχοθεσία. Διερευνούν τη χρήση μεταφορών για τη μετανάστευση με έμφαση στις αξιολογικές συνδηλώσεις και τις ιδεολογικές φορτίσεις των μεταφορών αυτών. Η ανάλυσή τους αναδεικνύει

τους σημειωτικούς τρόπους με τους οποίους οι μετανάστες/τριες παρουσιάζονται ως έρμαιο στα χέρια εθνικών και υπερεθνικών κοινωνικών δραστών/τριών, ως απανθρωποποιημένες και αντικειμενοποιημένες οντότητες χωρίς αυτενέργεια και έλεγχο της κατάστασής τους και τελικά ως ανεπιθύμητοι/ες και υποδεέστεροι/ες σε σχέση με τους θεσμούς και τους πληθυσμούς που καλούνται να τους υποδεχθούν (σελ. 39).

Τα κεφάλαια 11-12 αναλύουν δεδομένα από τα ΜΜΕ. Ο Αργύρης Αρχάκης και η Βίλλυ Τσάκωνα, στο κεφάλαιο 11 «Αντιρατσισμός, ρευστός ρατσισμός ή εσωτερικευμένος ρατσισμός; Ανάλυση άρθρων από μεταναστευτική εφημερίδα», εξετάζουν περιπτώσεις εσωτερικευμένου ρατσισμού στον λόγο των μεταναστών/τριών. Δείχνουν πώς η προσπάθεια ενσωμάτωσης σε κοινότητες υποδοχής οδηγεί στην εσωτερίκευση και την αναπαραγωγή ρατσιστικών αξιολογήσεων που στρέφονται κατά του/της εαυτού/ής. Οι συγγραφείς εξετάζουν κείμενα γραμμένα από μετανάστριες. Αυτά αναδεικνύουν τη γλωσσική ετερότητα ως εξ ορισμού φραγμό για την ένταξη, και τη γλωσσική και πολιτισμική αφομοίωση ως απαραίτητη προϋπόθεση για την αποδοχή τους από την πλειονότητα. Αν και η μη δυνατότητα επικοινωνίας αποτελεί πρακτικό πρόβλημα, αυτό που εν γένει προτείνεται υπόρρητα, και το οποίο στοιχειοθετεί εσωτερικευμένο γλωσσοπολιτισμικό ρατσισμό, είναι η απαλοιφή των γλωσσών μη ισχυρών χωρών ως περιττών. Προτείνεται η αφαίρεση στη θέση της δυνατότητας πρόσθεσης, ως προϋπόθεση επιβίωσης. Τα κείμενα επίσης οικοδομούν την «ενοχλητική» Άλλη, που, ως «εγγενώς» «βάρος», απολογείται για τα προβλήματα που «προκαλεί». Οι λόγοι του βάρους, του στρες των τοπικών κοινωνιών και, κατ' επέκταση, των χωρών υποδοχής κυκλοφορούν ευρύτατα και αναπαράγονται ως η φυσική τάξη πραγμάτων και από τους/τις πιο καλοπροαίρετους/ες ομιλητές/τριες.

Παρότι η συζήτηση για την πληθυσμιακή γήρανση και την περιορισμένη γεννητικότητα των δυτικών κοινωνιών, όπως και τα προβλήματα που αυτή δημιουργεί, για παράδειγμα, στην κοινωνική πρόνοια, καθώς το εργατικό δυναμικό φθίνει, αποτελεί πλέον κοινό τόπο, θα περιμέναμε μια πιο θετική τοποθέτηση ως προς τη μετακίνηση και την ένταξη ανθρώπων. Ως μια δυνατότητα, για παράδειγμα, δημογραφικής ανάκαμψης κοινωνιών που γηράσκουν, αλλά αρνούνται με τρόπο να αλλάξουν. Η επαφή με αλλότρια πολιτισμικά πρότυπα και γλώσσες ορίζεται (ρητά στους ρατσιστικούς λόγους και υπόρρητα στους αντιρατσιστικούς) ως μολυσματική (στους πρώτους) και εγγενώς επικίνδυνη (στους δεύτερους). Η ιδιοκτησιακή σχέση με τον τόπο διαπερνά τόσο τους λόγους των ανθρώπων που έχουν τη δικαιοχρησία του όσο και εκείνων που αισθάνονται τον εαυτό τους μη δικαιούχο, ξένο –άρα βάρος. Η εσωτερίκευση της ταυτότητας

«βάρος», όπως αναδεικνύουν λόγοι των ίδιων των μεταναστευτικών/προσφυγικών πληθυσμών, επιβεβαιώνει ως αξίωμα τη δικαιιοχρησία του τόπου μόνο από όσους/ες συμμετέχουν στο εθνικό και πολιτισμικό στερεότυπο.

Το κεφάλαιο 13 «Ο ρευστός ρατσισμός στο εκπαιδευτικό πλαίσιο: Κριτική ανάλυση στα γλωσσικά εγχειρίδια του γυμνασίου» των Βάσιας Τσάμη και Ευδοκίας Ρεβίθη αφορά την ανάδυση του ρευστού ρατσισμού στον επίσημο εκπαιδευτικό λόγο, με πεδίο αναφοράς τα σχολικά εγχειρίδια που στα σύγχρονα έθνη-κράτη όπως και η Ελλάδα συντάσσονται για να υπερασπιστούν και να διαωνίσουν έναν φαντασιακό εθνικό εαυτό.

Τέλος, στο κεφάλαιο 14 «Ρευστός ρατσισμός και αναστοχαστικότητα», η Σοφία Λαμπροπούλου συνοψίζει τις διαφορετικές αναλύσεις και προτείνει την προσέγγιση του ρευστού ρατσισμού ως πολιτικά υποκινούμενου και, θα πρόσθετα, εντέχνως συντονιζόμενου. Αν ρίξουμε ακόμα και μια βιαστική ματιά σε όσα τώρα συμβαίνουν γύρω μας, δεν θα δυσκολευτούμε να καταλάβουμε πως ο έλεγχος της κατεύθυνσης του θυμού –και της ενοχικότητας των ευάλωτων συνανθρώπων μας– αποτελεί ισχυρό πολιτικό κεφάλαιο για κυνικές μειοψηφικές αλλά συχνά ισχυρές πολιτικές ομάδες που όμως χρειάζονται τη συναίνεση μας για να διατηρούν την κυριαρχία τους. Επιχειρούν λοιπόν εκείνες να ορίσουν τον εχθρό και να αναλάβουν εργολαβικά την υπεράσπισή μας.

Εν κατακλείδι: Υπηρετεί ο τόμος τον στόχο της καλλιέργειας κριτικής επίγνωσης για τη διάχυτη αλλά δυσδιάκριτη παρουσία του ρευστού ρατσισμού στην καθημερινότητά μας; Πείθει ότι «ο ρατσιστικός και ο αντιρατσιστικός λόγος δεν διαφέρουν ριζικά, αλλά βασίζονται, έστω εν μέρει, σε κοινές παραδοχές, αναπαράγοντας κοινές κοινωνιοπολιτικές πρακτικές και αξίες» (σελ. 15); Αν στα παραπάνω ερωτήματα απαντήσουμε καταφατικά, τότε πρέπει να παραδεχτούμε ότι ο τόμος συνολικά και κάθε συμβολή του ξεχωριστά τοποθετούν τον καθρέφτη απέναντί μας και μας αναγκάζουν να δούμε πέρα από το μυθοποιημένο μας εθνικό είδωλο. Εκείνο το είδωλο που απειλείται από την ευαλωτότητα, παρά την προνομιούχα θέση του στο δίπολο *εμείς* (οι ισχυροί/ές πλειονοτικοί/ές, οι «κανονικοί/ές») και οι *Άλλοι/ες*. Εκείνο το είδωλο που θέτει ως αδιαπραγμάτευτο στόχο τη διατήρηση της δικαιιοχρησίας τόπων που διαμορφώθηκαν μέσα στους αιώνες μέσα από τη διαρκή –συχνότατα βίαιη και ανταγωνιστική– ροή πληθυσμών.

Μπορούμε τελικά να μοιραστούμε τον έλεγχο; Αυτό πιστεύω ότι είναι το πολιτικό ερώτημα που θέτει ο τόμος.

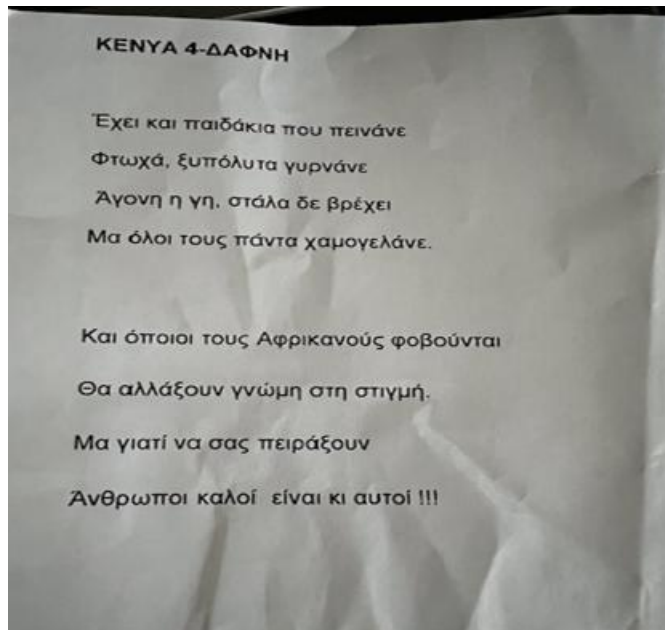
Οι εκπαιδευτικές προεκτάσεις του τόμου *Ιχνηλατώντας τη διείσδυση του ρατσισμού στον αντιρατσιστικό λόγο: Μελέτες για τον ρευστό ρατσισμό*

Παναγιώτα Γούναρη
University of Massachusetts, Boston

Το *Ιχνηλατώντας τη διείσδυση του ρατσισμού στον αντιρατσιστικό λόγο: Μελέτες για τον ρευστό ρατσισμό* είναι αναμφίβολα μια εξαιρετική, κοινωνικά δεσμευμένη ερευνητική και θεωρητική συγγραφική προσπάθεια που αντικατοπτρίζει μια ενδελεχή και ιδιαίτερα σοβαρή επιστημονική δουλειά. Σκοπός μου εδώ δεν είναι να συνοψίσω το περιεχόμενο του βιβλίου. Θα ήθελα να παρουσιάσω τη δική μου προσέγγιση και ερμηνεία του τόμου. Η ανάγνωσή μου φέρει παιδαγωγικό πρόσημο και προσανατολισμό. Μέσα από την οπτική μου θα επιδιώξω να αναδείξω την παιδαγωγική διάσταση του βιβλίου αλλά και τη συμβολή του στην εκπαίδευση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών.

Θα ξεκινήσω με μια ιστορία: Πριν από δυο χρόνια η ανιψιά μου η Δάφνη, που ήταν τότε στο νηπιαγωγείο, μου ζήτησε να τη βοηθήσω να μάθει τον ρόλο της για ένα θεατρικό

που θα παρουσίαζαν στη σχολική γιορτή στο τέλος του έτους. Φυσικά συμφώνησα και όλο χαρά μου έφερε το κείμενο της φωτογραφίας:

Η Δάφνη θα υποδυόταν την Κένυα σε ένα έργο που το κάθε παιδάκι εκπροσωπούσε μια διαφορετική χώρα. Αυτό το ποιηματάκι λοιπόν μου ήρθε στον νου καθώς διάβαζα τις μελέτες για τον ρευστό ρατσισμό. Η κριτική ανάλυση του ποιήματος είναι πέρα από το πλαίσιο του κειμένου αυτού.

Θα επιστρέψω ωστόσο σε αυτό αφού εκθέσω κάποιες γενικές σκέψεις:

1. Η προσθήκη ενός ακόμη τόμου στην ελληνική βιβλιογραφία των Κριτικών Σπουδών Λόγου αποτελεί από μόνη της μια αξιόλογη συμβολή. Η εστίαση στην ελληνική πραγματικότητα και η ανάλυση ελληνικών αντιρατσιστικών κειμένων ενισχύουν περαιτέρω τη βιβλιογραφία, προσφέροντας πολύτιμες προοπτικές και εμπλουτίζοντας τη συζήτηση γύρω από τον ρατσισμό και τον αντιρατσιστικό λόγο πλέον σε συγκεκριμένο τοπικό πλαίσιο. Θεωρώ πως μια ιδιαίτερα σημαντική συμβολή του παρόντος τόμου είναι ότι μετατοπίζει τη συζήτηση πέρα από τα στατικά και αναγωγικά δίπολα (ρατσισμός/αντιρατσισμός, εμείς/οι άλλοι, καλοί/κακοί μετανάστες, διάκριση/αφομοίωση κ.ά.). Ο τόμος ανοίγει έναν χώρο κριτικής αμφισβήτησης: δεν αμφισβητεί μόνο τους ίδιους τους λόγους που συγκροτούν αυτά τα σχήματα, αλλά και τα ίδια τα δίπολα ως ιδεολογικές και πολιτισμικές κατασκευές. Έχουμε την τάση να σκεφτόμαστε με όρους δυαδικών αντιθέσεων· όμως η πραγματική πολυπλοκότητα και το θεωρητικό ενδιαφέρον αναδύονται όταν αρχίζουμε να διερευνούμε τον ενδιάμεσο χώρο –τις ρωγμές, τις αντιφάσεις και τα σημεία ρήξης σε αυτή τη φαινομενικά συνεχόμενη δομή, σε αυτό το συνεχές με δύο άκρα.

Πόσο ρατσιστικός λοιπόν μπορεί να είναι ο αντι-ρατσισμός; Το βιβλίο αμφισβητεί το μονολιθικό δίπολο μεταξύ ρατσιστικού και αντιρατσιστικού λόγου. Μέσα από τη θεωρητική αναπλαισίωσή του και καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα κειμενικών ειδών, εξετάζει κειμενικές, και σημειωτικές στρατηγικές μέσω των οποίων οι ρατσιστικές θέσεις εμφιλοχωρούν σε κείμενα με αντιρατσιστικές προθέσεις.

2. Παρόλο που η κεντρική θεωρητική έννοια του ρευστού ρατσισμού αποτελεί κοινό σημείο αναφοράς όλων των συγγραφέων, τα δεκατέσσερα επιμέρους κεφάλαια του τόμου αναδεικνύουν έναν εντυπωσιακό πλούτο εννοιολογικών προσεγγίσεων,

αναλυτικών εργαλείων, κειμενικών ειδών και, τελικά, διαφορετικών εκφάνσεων του ρευστού ρατσισμού.

3. Πόσο ρευστός είναι τελικά ο ρατσισμός; Ο τόμος καταφέρνει να αποτυπώσει με ακρίβεια την αμφισημία και την αλληλοεπικάλυψη του ρατσιστικού και αντιρατσιστικού λόγου, χωρίς όμως να χάνεται στο ρευστό τοπίο των λόγων. Αντίθετα, συχνά ο αναγνώστης είναι σε θέση να τους γειώνει στην υλική πραγματικότητα και σε συγκεκριμένες πολιτικές πρακτικές. Με άλλα λόγια, η ρευστότητα του ρατσισμού δεν αντικατοπτρίζεται ως ασάφεια στον λόγο του βιβλίου. Αντιθέτως, αναδεικνύεται ως μια δυναμική που διεισδύει σε μεταναστευτικές, γλωσσικές, εκπαιδευτικές και άλλες πολιτικές. Επιπλέον, ο τόμος εξετάζει την πρόσβαση του «Άλλου» τόσο σε υλικούς όσο και σε συμβολικούς πόρους, όπως αυτή διαμορφώνεται μέσα από τις διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις του στην ελληνική πραγματικότητα. Έτσι, η ρευστότητα του ρατσισμού συνδέεται με συγκεκριμένα πολιτικά και κοινωνικά συμφραζόμενα, υπερβαίνοντας το γλωσσικό επίπεδο.

Εν τέλει, ο ρατσισμός αποδεικνύεται ότι μόνο ρευστός δεν είναι όταν μετατρέπεται σε μεταναστευτικές πολιτικές αποκλεισμού, σε βία και πογκρόμ κατά των μεταναστών, στη συστηματική εκμετάλλευση της εργασίας τους και στην άνιση μεταχείριση στους τομείς της παιδείας, της υγείας και των υπόλοιπων κοινωνικών κατακτήσεων και παροχών. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η ρευστότητα των λόγων παγιοποιείται σε απτές, υλικές πρακτικές καταπίεσης και διακρίσεων, που αναπαράγουν τις ίδιες τις δομές ανισότητας.

Όπως ανέφερα στην εισαγωγή μου, η ανάγνωσή μου έχει παιδαγωγικό πρόσημο. Για τον λόγο αυτόν θα επιστρέψω στην αρχική ιστορία της μικρής Δάφνης και της καλών προθέσεων νηπιαγωγού που έγραψε το ποιηματάκι που είδαμε στην αρχή, προφανώς με την πεποίθηση ότι ασκεί αντιρατσιστικό έργο και προωθεί τη συμπερίληψη. Η ιστορία μας αυτή απαντά στο ερώτημα: *Γιατί το παρόν βιβλίο θα ήταν χρήσιμο στους εκπαιδευτικούς και τι θα μπορούσαν να αποκομίσουν μέσα από αυτό;*

Παρόλο που το βιβλίο τοποθετείται επιστημονικά στο πεδίο της κοινωνιογλωσσολογίας και της κριτικής ανάλυσης λόγου, αξίζει να συζητηθούν οι παιδαγωγικές του διαστάσεις και προεκτάσεις. Άλλωστε, οι επιμελητές και συγγραφείς υποστηρίζουν ότι ένας από τους στόχους του βιβλίου είναι να καλλιεργηθεί η κριτική επίγνωση του αναγνωστικού κοινού (και θα προσθέσω, ιδανικά από την κριτική επίγνωση να φτάσουμε και στην κριτική συνείδηση), αλλά και προτρέπουν να χρησιμοποιηθούν οι αναλύσεις του βιβλίου ως βάση και έμπνευση για την ανάπτυξη προγραμμάτων κριτικού γραμματισμού, καθώς και παρεμβάσεις για τη δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού. Εξαιτίας της ρευστότητας του ρατσισμού που με τέτοια ευκρίνεια περιγράφει και αναλύει ο τόμος, και της δυσκολίας του να εντοπιστεί, ειδικά από ένα πιο «ανειδίκευτο» ή ανυποψίαστο κοινό, και κυρίως σε κείμενα που αυτοπροσδιορίζονται ως αντιρατσιστικά, ο τόμος αποτελεί μοναδικό εργαλείο για τους εκπαιδευτικούς, καθώς είναι μια πρόκληση να διαβάσουν κριτικά τον κόσμο και να ανακαλύψουν/αποκαλύψουν τον «κρυμμένο» ή «λαθραίο» ρατσισμό (πιθανά και τον δικό τους).

Τα σχολεία δεν είναι ουδέτεροι ναοί γνώσης και μάθησης ούτε χώροι για την παραγωγή «αντικειμενικής» γνώσης. Η δημόσια εκπαίδευση δεν είναι ο μηχανισμός που ανοίγει τις πόρτες της κοινωνικής κινητικότητας, της ατομικής ανάπτυξης και της πρόσβασης σε πολιτική και οικονομική εξουσία κυρίως για φτωχούς, μειονοτικούς ή/και καταπιεσμένους μαθητές. Αντίθετα, η σχολική γνώση είναι καθοριστική στην αναπαραγωγή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων και δεν περιορίζεται στην προετοιμασία για ενσωμάτωση στον καταμερισμό εργασίας αλλά και στην αναπαραγωγή και μετάδοση του κυρίαρχου λόγου. Το εκπαιδευτικό οικοδόμημα στο σύνολό του είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, και αποτελεί χώρο

κοινωνικής, πολιτικής και πολιτισμικής αναπαραγωγής σε ευθυγράμμιση με την αγορά, αναπαράγοντας την ιεραρχικά οργανωμένη εργασία, τις σχέσεις εξουσίας και την ιδεολογική τους νομιμοποίηση.

Τα σχολεία είναι επίσης πεδία μάχης στον αγώνα για νοηματοδότηση: τι μετράει ως γνώση, ποιος παράγει επίσημη γνώση και για ποιον σκοπό, πώς η επίσημη γνώση αντιπροσωπεύει την κυρίαρχη ιδεολογία, ποιο είδος γνώσης τελικά αντανάκλαται στο πρόγραμμα σπουδών, αλλά και με ποιον τρόπο οι εκπαιδευτικοί και οι μαθητές/τριες δημιουργούν νόημα και δίνουν νόημα στον κόσμο τους μέσω της σχολικής διαδικασίας. Τέλος, στα σχολεία αντανάκλωνται, παράγονται, αναπαράγονται και αναπλαισιώνονται λόγοι και αφηγήματα σαν κι αυτά που εξετάζει ο συλλογικός τόμος. Ο αγώνας για νοηματοδότηση λοιπόν είναι διττός: είναι η κατανόηση και η αμφισβήτηση των ηγεμονικών νοημάτων που παράγονται στα σχολεία, αλλά και ο μετασχηματισμός και η παραγωγή απελευθερωτικών νοημάτων μέσω μιας επαναστατικής πρακτικής, όπως θα ισχυριζόταν ο Paulo Freire.

Τα σχολεία ως χώροι που παράγουν και αναπαράγουν γνώση, αξίες, αντιλήψεις, και στερεότυπα νομιμοποιούν συγκεκριμένες μορφές γνώσεις και τελικά λειτουργούν ως κεντρικός μηχανισμός διαμόρφωσης συνειδήσεων. Ο συλλογικός αυτός τόμος αφιερώνει ένα κεφάλαιο στον εκπαιδευτικό λόγο με τίτλο «Ο ρευστός ρατσισμός στο εκπαιδευτικό πλαίσιο: Κριτική ανάλυση στα γλωσσικά εγχειρίδια του γυμνασίου» της Βάσιας Τσάμη και της Ευδοκίας Ρεβίθη, που εξετάζουν τα σχολικά εγχειρίδια, συνδέοντας το σχολείο με την ανάπτυξη και διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και της εθνικής γλωσσικής και πολιτισμικής ομοιογένειας, αναδεικνύοντας τον κεντρικό ρόλο του εκπαιδευτικού συστήματος στην παραγωγή και αναπαραγωγή του κυρίαρχου εθνικού λόγου. Πέρα από το κεφάλαιο αυτό, το βιβλίο στο σύνολό του υπηρετεί τον ίδιο στόχο, καθώς μαθητές και εκπαιδευτικοί δεν κινούνται και σκέφτονται σε αποστειρωμένα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα, αλλά εκτίθενται και βυθίζονται σε ένα πλέγμα κειμένων, νοημάτων και σχέσεων εκτός σχολείου. Ο συλλογικός τόμος επεξεργάζεται και αναλύει κείμενα της δημόσιας σφαίρας, από σχολικά εγχειρίδια μέχρι το επίσημο υλικό οργανισμών και αφηγήσεις των κοινωνικών δρώντων, μιντιακά κείμενα, βίντεο της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες ή βίντεο από ΜΚΟ, κείμενα από αντιρατσιστικές εκστρατείες, αφηγήσεις προσφύγων αναπλαισιωμένες για δημοσίευση σε σάιτ οργανώσεων, πολιτικό λόγο/κοινοβουλευτικές ομιλίες και πολιτικές γελοιογραφίες. Με άλλα λόγια, καλύπτει αυτό που ονομάζουμε *δημόσια παιδαγωγική*, μια εννοιολογική κατασκευή και ένα υλικό και συμβολικό πεδίο που περιλαμβάνει πολλαπλούς τύπους πρακτικής ως παιδαγωγικούς χώρους. Μπορεί να κατανοηθεί περαιτέρω ως εκπαιδευτική δραστηριότητα και μάθηση σε εξωθεσμικούς χώρους και λόγους.

Εν κατακλείδι, ο τόμος προσφέρει τόσο μια αφετηρία για αναστοχασμό και κριτική σκέψη, αλλά και εργαλεία που με την κατάλληλη αναπλαισίωση μπορούν να χρησιμοποιήσουν και οι εκπαιδευτικοί στις τάξεις τους με τους μαθητές τους προς μια κριτική ανάγνωση του κόσμου. Σε μια εποχή κατά την οποία τα ακροδεξιά κινήματα και οι λαϊκιστικές τους ιδεολογίες και οι λόγοι μίσους αποκτούν ηγεμονικό ρόλο σε παγκόσμια κλίμακα, και ενισχύεται το δίπολο του *εμείς* εναντίον *εκείνων* και ο μύθος των δύο άκρων, η ανάγκη για την αποδόμηση αυτής της λογικής καθίσταται κρίσιμη. Σε μια εποχή κατά την οποία οι ακροδεξιές ιδεολογίες συνοδεύονται από την άνοδο θεωριών συνωμοσίας, την αμφισβήτηση της επιστήμης και τη διάχυτη κρίση λογικής, το έργο αυτό αποτελεί σημείο αναφοράς για την κατανόηση και ανάλυση αυτών των φαινομένων. Ο τόμος, με την εστίασή του στον ρευστό ρατσισμό όπως ενσαρκώνεται μέσα από τη θεματολογία της μετανάστευσης και του προσφυγικού, παραμένει τραγικά επίκαιρος. Η κλιμάκωση των ιμπεριαλιστικών επεμβάσεων και οι αδιάκοπες μαζικές εκτοπίσεις

πληθυσμών καθιστούν εκρηκτικά επίκαιρη τη θεματολογία του τόμου και αναδεικνύουν με οξύ τρόπο την πολιτική και ηθική βαρύτητα των ζητημάτων που πραγματεύεται.

Ως ακαδημαϊκοί και εκπαιδευτικοί, καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε τις πολλαπλές κρίσεις που αναδιαμορφώνουν το κοινωνικό πεδίο: τη βία των πολέμων, την περιβαλλοντική καταστροφή και την αποδόμηση του κοινωνικού κράτους από τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές έως τον αυταρχισμό και τις λαϊκιστικές ακροδεξιές πρακτικές που ενισχύουν την καταστολή, την περιθωριοποίηση, τις διακρίσεις και τη φτωχοποίηση. Η παιδαγωγική μας πρέπει να συγκροτηθεί σε σχέση με αυτές τις πραγματικότητες, αναγνωρίζοντας την ιστορικότητα των φαινομένων και παρέχοντας τα εργαλεία για την κατανόηση και την αλλαγή τους. Ο συγκεκριμένος τόμος συμβάλλει ουσιαστικά σε αυτή την κατεύθυνση.

Ρατσιστικός αντιρατσισμός

Σπύρος Α. Μοσχονάς

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η σημαντικότερη συμβολή των δύο τόμων που παρουσιάζονται εδώ¹ είναι ότι συγκεκριμενοποιούν και αναλύουν τις αδιαμόρφωτες, συγκεχυμένες ιδέες με τις οποίες συνήθως αντιμετωπίζονται οι πρόσφυγες/ισσες και οι μετανάστες/ριες σε κείμενα που θεωρούνται μη ρατσιστικά ή/και αντιρατσιστικά. Αντιμετωπίζονται πάντα –όσο αντιρατσιστική ή φιλική και να είναι η δηλωμένη στάση απέναντί τους– ως *ξένοι/ες*, ως *άλλοι/ες*: οι πρόσφυγες/ισσες και οι μετανάστες/ριες βρίσκονται *απέναντι*· είναι *ενάντιοι*· τους σκεφτόμαστε σαν μια αδιαμόρφωτη, αδιαφοροποίητη, ομοιογενή, αδρανή, παθητική *μάζα*, που συγκροτείται από *ανώνυμα* άτομα, νόμιμα ή παράνομα, και υφίσταται ως *πρόβλημα* που περιμένει τη λύση του· τους αντιμετωπίζουμε ως *πάσχοντες*, ως *θύματα*· τους μετράμε όχι έναν-έναν αλλά ως *αθροίσματα*. Αυτή η ασαφής ιδέα, μάλλον αυτό το αμάλγαμα σημασιών, συγκεκριμενοποιείται και αποκτά λειτουργικό ορισμό στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος TRACE (Tracing Racism in Anti-raCist discourse: A critical approach to European public speech on the migrant and refugee crisis), από το οποίο προέκυψαν και οι δύο υπό κρίσιν τόμοι. Αλλά ακόμη σημαντικότερο θεωρώ ότι οι επιμελήτριες, ο επιμελητής και όλοι/ες οι συγγραφείς την αδιαμόρφωτη αυτήν ιδέα τη βάζουν απέναντί μας σαν σε καθρέφτη και μας ζητούν να την ξανασκεφτούμε.

Πολύ σοφά οι επιμελήτριες και ο επιμελητής των δύο τόμων παρακάμπτουν τους θεωρούμενους «θετικούς ορισμούς» του αντιρατσισμού. Οι ορισμοί του αντιρατσισμού ως «οράματος για μια κοινωνία δημοκρατική, δίκαιη και ισότιμη», «όπου οι άνθρωποι μπορούν να συμβιώσουν με αρμονία και αμοιβαίο σεβασμό» (των van Dijk κ.ά. στις σ. Ε: 19-20, Α: 8-9)² χαρακτηρίζονται από συμπυκνωμένη φλυαρία· δεν εκφράζουν μιαν εικόνα του κόσμου, εκφράζουν μάλλον την εικόνα που οι συγγραφείς αυτοί θέλουν να έχουν για τον εαυτό τους. Αντί θετικού ορισμού του αντιρατσισμού, οι Αρχάκης, Καραχάλιου και Τσάκωνα δίνουν έναν λειτουργικό (operational) ορισμό του ρατσισμού, ο οποίος μπορεί να περιλαμβάνει και τον υποτιθέμενο αντιρατσισμό. Αυτός ο λειτουργικός ορισμός χρησιμοποιήθηκε, αναλυτικά και αποκαλυπτικά, στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος TRACE. Οι έντεκα υποκατηγορίες του χρησιμοποιούνται και ως «εργαλεία» ανίχνευσης του ρατσισμού στα Ε: κεφ. 3 και Α: κεφ. 2.

¹ Ο συγγραφέας αναφέρεται παράλληλα και συγκριτικά και στον αγγλικό συλλογικό τόμο Archakis & Tsakona (2024).

² Η ένδειξη Ε παραπέμπει στον ελληνικό, η ένδειξη Α στον αγγλικό τόμο.

Ο λειτουργικός ορισμός παρουσιάζεται συνοπτικά στο προγραμματικό κεφ. 2 των Α. Αρχάκη, Ρ. Καραχάλιου, Β. Τσάμη και Α. Λαζανά, Ε: σ. 73, Πίνακας 1 (πβ. Α: σ. 56, Table 1, και σ. 63, Table 2):

Πίνακας 1. (Υπο)κατηγορίες ρατσισμού

Διάκριση	Αφομοίωση
1. Αναφορές στους/στις Άλλους/ες ως πρόβλημα	1. Αναφορές (γενικευτικές) σε πρακτικές ένταξης/ενσωμάτωσης
2. Αναφορές στους/στις παράνομους/ες ή νόμιμους/ες Άλλους/ες	2. Αναφορές σε μετριάσμενους τρόπους αντίκρουσης του ρατσισμού
3. Αναφορές στους/στις ανώνυμους/ες Άλλους/ες	3. Αναφορές σε πρακτικές εκμάθησης ελληνικών
4. Αναφορές στους/στις προσωρινούς/ές Άλλους/ες	4. Αναφορές στη θετική στάση των μεταναστών/ριών ή/και προσφύγων/ισσών απέναντι σε αφομοιωτικές πρακτικές
5. Αναφορές στους/στις αδρανείς Άλλους/ες	
6. Αναφορές στους/στις Άλλους ως θύματα	
7. Αναφορές στους/στις Άλλους ως αποδέκτες/ριες βοήθειας	

Στον Πίνακα 1 καταγράφονται δύο βασικές κατηγορίες, της *διάκρισης* και της *αφομοίωσης*, με τις υποκατηγορίες τους. Στις περιπτώσεις της διάκρισης, «καλλιεργείται απόσταση μεταξύ της έσω ομάδας (ingroup: Εμείς, οι πλειονοτικοί/ές) και της έξω ομάδας (outgroup: οι Άλλοι/ες, οι μειονοτικοί/ές)»· στις περιπτώσεις της αφομοίωσης, «τα κείμενα δείχνουν να διαπερνώνται από –ή να μην αποκλείουν– μηνύματα μονογλωσσικής ή και μονοπολιτισμικής ομοιογένειας» (Ε: σ. 72). Δεν χρειάζεται εδώ ν' αναφερθώ αναλυτικά στις επτά υποκατηγορίες της διάκρισης και τις τέσσερις υποκατηγορίες της αφομοίωσης (για διευκρινίσεις βλ. Ε: σσ. 73 κ.ε., Α: σσ. 48 κ.ε.)· σε ορισμένες από αυτές επανέρχομαι παρακάτω.

Ακολούθως, *ρατσιστικό* χαρακτηρίζεται ένα κείμενο που περιέχει όλες ή τις περισσότερες από τις (υπο)κατηγορίες του παραπάνω Πίνακα, *ρευστά ρατσιστικό* είναι ένα κείμενο που περιέχει τουλάχιστον μία από αυτές τις (υπο)κατηγορίες και *αντιρατσιστικό* (ή ίσως *μη ρατσιστικό*) ένα κείμενο που δεν περιέχει καμία από τις παραπάνω κατηγορίες.

Με βάση τον δεκάλογο αυτόν μπορεί τώρα να οριστεί ένα συνεχές:

[ρατσισμός --- ρευστός ρατσισμός --- αντιρατσισμός]

Οι διαφορές μεταξύ ρατσισμού, ρευστού ρατσισμού και αντιρατσισμού είναι πλέον διαφορές κλίμακας. Ας σημειωθεί επίσης ότι ο αντιρατσισμός ορίζεται αρνητικά, αντιθετικά· αντιρατσιστικά (ή μη ρατσιστικά) είναι τα κείμενα που δεν περιέχουν κανένα από τα γλωσσικά χαρακτηριστικά του ρατσισμού.

Οι επιμελήτριες, ο επιμελητής και αρκετοί από τους συγγραφείς των δύο τόμων, ιδιαίτερα της αγγλικής έκδοσης, τονίζουν τον διφορούμενο, αμφίσημο χαρακτήρα του ρευστού ρατσισμού, που μπορεί να συνυπάρχει με ρατσιστικές και αντιρατσιστικές ιδέες (οι Αρχάκης και Τσάκωνα χρησιμοποιούν, εκτός από τον όρο *ambivalence*, τον όρο *ambiguity*, Α: σσ. 18-20· πβ. Α: σ. 41). Τα σχόλιά μου, εφεξής, αφορούν αυτόν τον διφορούμενο χαρακτήρα του ρευστού ρατσισμού.

Έχει ενδιαφέρον ότι από τα 830 κείμενα που απαρτίζουν τη βάση δεδομένων του TRACE (<https://shorturl.at/RUNAj>), μόλις 16 (2%) χαρακτηρίζονται «αμιγώς αντιρατσιστικά» (<https://shorturl.at/ajmdy>). Τι κείμενα είναι αυτά; Περιλαμβάνονται εδώ: τρία τουιταρίσματα του Αλέξη Τσίπρα, αρκετές εκπαιδευτικές δραστηριότητες, ορισμένες αφηγήσεις προσφύγων και ένα σατιρικό κείμενο («Τη σχέση μεταξύ ρατσισμού και μικροσκοπικού εγκεφάλου διαπίστωσαν επιστήμονες», <https://shorturl.at/Jxa0m>), το οποίο, αντιστρέφοντας το κλασικό μοτίβο του φυλετικού ρατσισμού που συνδέει ράτσες με φυσιογνωμικά ή γενετικά χαρακτηριστικά, το εφαρμόζει στους ίδιους τους ρατσιστές.

Θεωρώ, κάπως παραδοξολογικά, ότι η διερεύνηση του (ρευστού) ρατσισμού μπορεί να ξεκινήσει και από αυτά τα «αμιγώς αντιρατσιστικά» κείμενα. Αν ο ρατσισμός, ο ρευστός ρατσισμός και ο αντιρατσισμός συγκροτούν ένα συνεχές, τότε η αφετηρία δεν έχει τόση σημασία όσο η κατεύθυνση που παίρνει κανείς. Ισχυρίζομαι ότι οι διαπιστωμένες κατηγορίες και υποκατηγορίες του ρατσισμού μπορούν να διαγνωστούν και σε αυτά τα «αμιγώς αντιρατσιστικά» κείμενα.

Σε ένα δημοσιογραφικό κείμενό του στην εφημερίδα *Η Εποχή* (30/3/2024),³ ο Αργύρης Αρχάκης επισημαίνει ότι ο ρευστός ρατσισμός «υπογραμμίζει την πολιτισμική ασυμβατότητα των διαφορετικών Άλλων με το κυρίαρχο πλειονοτικό αξιακό πλαίσιο (*αλλά αυτοί/ές δεν είναι σαν κι εμάς στον τρόπο ζωής, σίτισης, ένδυσης κ.λπ.*)» Τώρα, στα «αμιγώς μη ρατσιστικά κείμενα» περιλαμβάνεται μια εκπαιδευτική δραστηριότητα που έχει τον χαρακτηριστικό τίτλο «Εντοπίζοντας τη διαφορετικότητα»⁴ και η οποία παρακινεί τους μαθητές σ' αυτήν ακριβώς την πρακτική διάκρισης (και μάλιστα στους ίδιους «τομείς» –του τρόπου ζωής, της σίτισης, της ένδυσης– που αναφέρει και ο Αρχάκης):

1. Χωρίζουμε τους μαθητές σε ομάδες το πολύ έξι ατόμων.
2. Ζητάμε από τους μαθητές να εξερευνήσουν το τοπικό τους περιβάλλον (χωριό, περιοχή, πόλη) και να καταγράψουν ίχνη από άλλες χώρες και άλλους πολιτισμούς [...].
3. Με την τεχνική του καταιγισμού ιδεών οι ομάδες προτείνουν τομείς, όπου μπορούν να ψάξουν για τέτοια ίχνη: • Γλώσσα [...] • Μουσική [...] • ΜΜΕ [...] • Γαστρονομία [...] • Υφάσματα και μόδα [...].

Μήπως είναι, τελικά, *ρατσιστικό* αυτό το «αμιγώς μη ρατσιστικό κείμενο» και η εκπαιδευτική δραστηριότητα που προτείνει; Επισημαίνω απλώς ότι πρόκειται για εκπαιδευτική δραστηριότητα πολύ παρόμοια με αυτές που προτείνονται στο πλαίσιο του προγράμματος TRACE⁵, πρβλ. και το Ε: κεφ. 13, «Ο ρευστός ρατσισμός στο εκπαιδευτικό πλαίσιο: Κριτική ανάλυση στα γλωσσικά εγχειρίδια του γυμνασίου» των Β. Τσάμη και Ευ. Ρεβίθη, σ. 445-474).

Άλλο παράδειγμα: η αφήγηση μιας ογδοηκονταετούς προσφύγισσας από τη Συρία, αναρτημένη στο σάιτ του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης, περιλαμβάνεται στα αμιγώς αντιρατσιστικά κείμενα:⁶

³ <https://epohi.gr/articles/o-proshhmatikos-antiratsismos-mas-kai-o-reystos-ratsismos>

⁴ <https://trace.library.upatras.gr>

⁵ https://trace.library.upatras.gr/images/Ekpaideutiko_iliko_gia_ton_reusto_ratsismo.pdf

⁶ <https://trace.library.upatras.gr>

Η ιστορία της Salha

Το όνομά μου είναι Salha Alsulaiman, είμαι 80 ετών και έφτασα στην Ελλάδα το Νοέμβριο του 2018 από τη Συρία, έχοντας περάσει από την Τουρκία και τη Σάμο. Ήρθα μόνη μου. Όλη η οικογένειά μου βρίσκεται σε διάφορες χώρες της Ευρώπης. Έχω παιδιά στη Γερμανία, στη Σουηδία και στην Αυστρία. Ήμουν η τελευταία που έφυγε από το σπίτι μας πίσω στο Dei ez - Zor, την πατρίδα μας. Πούλησα όλα τα κοσμήματά μου και έδωσα τα χρήματα στα παιδιά μου για να ταξιδέψουν στην Ευρώπη. Τώρα, μένω σε ξενοδοχείο στην Αθήνα, έλαβα όλα τα κατάλληλα φάρμακα και φροντίδα. Αισθάνομαι ασφαλής και υγιής. Κάθε φορά που έρχομαι σε επαφή με τα παιδιά μου, φωνάζω από την ευτυχία. Έχω υποβάλει αίτηση για οικογενειακή επανένωση και ανυπομονώ να συναντήσω τα παιδιά μου στη Γερμανία.

Αν όμως η ιστορία αυτή διαβαστεί σε σχέση με τις συνήθως αποσιωπούμενες αφηγήσεις που αφορούν την εχθρότητα που αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγ@ και οι μετανάστ@ στις χώρες υποδοχής, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ακόμη και ως κείμενο προπαγάνδας: «όλα καλά στη χώρα υποδοχής»· βλ. σχετικά το Ε: κεφ. 7 των Κ. Γιαξόγλου και Τ. Σπηλιώτη, «“Η ΕΕ μας έδωσε ένα νέο ξεκίνημα”: Ρευστός ρατσισμός και συν-αίσθημα σε μια επιμελημένη αφήγηση μετανάστευσης», σ. 259-286, Α: 181-201, όπου σχολιάζονται παρόμοιες μονταρισμένες αφηγήσεις από τη σκοπιά του ρευστού ρατσισμού, οι οποίες όλες, πιστεύω, μπορούν να θεωρηθούν προπαγανδιστικές με κριτήριο, φυσικά, ότι *θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν γι' αυτόν τον σκοπό*.

Συνεχίζω, παίρνοντας αφορμή από το Ε: κεφ. 6 των Α. Γ. Στάμου και Κ. Κατράνα, «Αναπαραστάσεις μεταναστών/ριών στην κυπριακή αντιρατσιστική εκστρατεία AWARE: Ο ελιτισμός ως μορφή ρευστού ρατσισμού», σ. 223-258, Α: 143-181, στο οποίο παρουσιάζονται παρόμοιες αφηγήσεις «κατορθωμάτων» στο πλαίσιο μιας αντιρατσιστικής εκστρατείας στην Κύπρο. Είναι πράγματι εξαιρετικά διαδεδομένο το μοτίβο προβολής αποκλειστικά των «επιτυχημένων» μεταναστών/ριών, αυτών που τα έχουν καταφέρει. Για τον ρευστό ρατσισμό, στο πλαίσιο βέβαια των κατηγοριών αφομοίωσης, μόνο οι επιτυχημένοι μετανάστ@ έχουν ζωή. Έτσι, για παράδειγμα, συνηθίζεται κάθε χρόνο να προβάλλονται στα ελληνικά μίντια οι σημαιοφόροι μετανάστες/ριες μαθητές και μαθήτριες – αυτοί και αυτές που αρίστευσαν. Παραθέτω από ρεπορτάζ του MEGA για την παρέλαση της 28^{ης} Οκτ. 2022:⁷

Η Ειρήνη, που κατάγεται από την Κένυα και τη Νιγηρία, αρίστευσε και είναι περήφανη που κρατά την ελληνική σημαία.

«Νιώθω χαρούμενη, περήφανη που εκπροσωπώ τη χώρα μας και λίγο άγχος. Οι γονείς είναι περήφανοι και χαρούμενοι για εμένα», δήλωσε η μαθήτρια. [...]

Η Μάριαμ από την Αίγυπτο ζει 13 χρόνια στην Ελλάδα και περίμενε πως και πώς να λάβει μέρος σ' αυτή την τόσο σημαντική επέτειο για την χώρα μας.

Μυθικές διαστάσεις σ' αυτό το μοτίβο του «ελληνοποιημένου», επιτυχημένου μετανάστη έχει προσλάβει το πρόσωπο του Αντετοκούνμπο, τα κατορθώματα του οποίου, σε μίαν άλλη χώρα πια, παρακολουθεί ανελλιπώς η ελληνική ειδησεογραφία.

Έδειξα παραδείγματα «αντιρατσιστικών» κειμένων που θα μπορούσαν πάντως να θεωρηθούν (ρευστά) ρατσιστικά. Τα περισσότερα ανήκουν στις κατηγορίες της αφομοίωσης. Ας δούμε τώρα και κείμενα χαρακτηρισμένα (ρευστά) ρατσιστικά με βάση τις κατηγορίες της αντίθεσης. Οι συγγραφείς του Ε: κεφ. 2 (Αρχάκης, Καραχάλιου, Τσάμη και Λαζανά, «Ανιχνεύοντας τον ρατσισμό σε ένα σώμα αντιρατσιστικών κειμένων για μεταναστευτικούς και προσφυγικούς πληθυσμούς», όπ.π.) σχολιάζουν την

⁷ <https://www.megatv.com/2022/10/28/athina-plithos-kosmou-kamarose-tous-mathites-pou-symmeteixanstin-parelasi-sto-syntagma/>

υποκατηγορία της «συλλογικοποίησης», όπως την ονομάζουν· τον εναλλακτικό όρο «αθροιστική αναφορά» χρησιμοποιούν οι Μ. Λυμπέρη και Ρ. Καραχάλιου στο Ε: κεφ. 5, «Οι αναπαραστάσεις του/της ανεκτού/ης Άλλου/ης ως πολιτική διαχείρισης της ετερότητας», σ. 197-222. Στα Ε: κεφ. 2 σ. 75, Α: κεφ. 1, σ. 50 παρατίθενται τα ακόλουθα δύο παραδείγματα «συλλογικοποίησης» μέσω «αθροιστικών αναφορών»:

Από τους 5.276 καταγεγραμμένους σήμερα ασυνόδευτους ανηλίκους μόνο το 33,6 ζει σε κατάλληλες δομές φιλοξενίας, σταθερότερες στον χρόνο ή προσωρινές. Το 2016 περισσότερα από 12 εκατομμύρια παιδιά ζούσαν ως πρόσφυγες ή αιτούντες άσυλο, την ώρα που 23 εκατομμύρια παιδιά ζούσαν υπό συνθήκες εσωτερικού εκτοπισμού.⁸

με το ακόλουθο σχόλιο:

οι όροι πολιτικοποίησης και συλλογικοποίησης καθώς και οι ποσοτικοί δείκτες (5.276... ασυνόδευτους ανηλίκους, 12 εκατομμύρια παιδιά... ως πρόσφυγες ή αιτούντες άσυλο) κατασκευάζουν τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως ενιαίους πληθυσμούς, ως αδιαίρετη ενότητα, ως μάζα χωρίς εξατομικευμένα χαρακτηριστικά.

Είναι όμως το πρώτο παράθεμα, που προέρχεται από ρεπορτάζ της *Εφημερίδας των Συντακτών*,⁹ μιας εφημερίδας που διακηρύσσει τη φιλομεταναστευτική, αντιρατσιστική της στάση, ρευστά ρατσιστικό, επειδή ένας δημοσιογράφος, ο Δημήτρης Αγγελίδης, που ειδικεύεται σε ζητήματα μετανάστευσης, καταγράφει σε πλάγιο λόγο τις απόψεις των συμμετεχόντων σε μια Στρογγυλή Τράπεζα, ένας εκ των οποίων παρουσιάζει στατιστικά στοιχεία για τους ασυνόδευτους ανηλίκους και άρα αναφέρεται σ' αυτούς ως «μάζα», ως «ανώνυμους Άλλους» και ως «θύματα», σύμφωνα με τις κατηγορίες της διάκρισης; Και, ομοίως, γιατί στο δεύτερο παράθεμα μία αναφορά της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ στα προσφυγόπουλα πρέπει να θεωρείται ρευστά ρατσιστική επειδή και μόνο παρέχει ποσοτικά στοιχεία;

Στο σπουδαίο βιβλίο της Αμερικανίδας ανθρωπολόγου Jane Hill, *The Everyday Language of White Racism* (2008) μετρώ 26 εμφανίσεις του «συλλογικοποιητικού» δείκτη «percent/percentage». Είναι το βιβλίο της Hill «ρευστά ρατσιστικό»; Η στόχευσή του είναι παρόμοια με αυτή των δύο βιβλίων του προγράμματος TRACE, στη βιβλιογραφία των οποίων μάταια αναζήτησα το όνομα της Hill. Για παράδειγμα, η Hill συγκρίνει τα ποσοστά ανεργίας Λευκών και Αφροαμερικανών (2008: 3, πρβλ. 169) ως «racial disparity» που πρέπει ν' αποδοθεί στον ρατσισμό· σχολιάζει την περίφημη πρόταση “Americans are still prejudiced against blacks”, με την οποία ο κοινωνιολόγος Stanley Lieberson διέγινε ότι «παρόλο που 12% των Αμερικανών είναι Αφροαμερικανοί, οι Λευκοί σπάνια παρατηρούν την αντίφαση σ' αυτήν την πρόταση» (Hill 2008: 5)· παρουσιάζει με ποσοστά έρευνες που αποδεικνύουν με την τεχνική των εναρμονισμένων αμφιέσεων (2008: 12-13) τα ρατσιστικά στερεότυπα των Λευκών κ.ο.κ. Υπάρχει έρευνα του ρατσισμού στην οποία να μη χρησιμοποιούνται «συλλογικοποιητικοί» δείκτες;

Έδωσα παραδείγματα κειμένων που χαρακτηρίζονται «αντιρατσιστικά», ενώ θα μπορούσαν να θεωρηθούν (ρευστά) ρατσιστικά, καθώς και παραδείγματα κειμένων που

⁸ Ως πηγή του παραθέματος δίνεται εσφαλμένα το ρεπορτάζ του ΣΚΑΪ «Βάρκα με 39 μετανάστες στη Λέσβο: Όλοι οι επιβαίνοντες σε καραντίνα», 1/4/2020. (βλ. <https://trace.library.upatras.gr>) Με περίπου την ίδια διατύπωση το παράθεμα εντοπίζεται σε ανάρτηση της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, 15/2/2018. (<https://www.unhcr.org/gr>).

⁹ <https://trace.library.upatras.gr>

χαρακτηρίζονται (ρευστά) ρατσιστικά, τα οποία *θα μπορούσαν* να θεωρηθούν αν όχι αντιρατσιστικά τουλάχιστον *μη* ρατσιστικά. Ακόμα κι αν δεχτούμε ότι ορισμένα από τα παραδείγματα που ανέφερα είναι λάθος ταξινομημένα, εγείρεται το ερώτημα: είναι ρευστές οι έννοιες του ρατσισμού/αντιρατσισμού ή μήπως οι ίδιες οι αναλυτικές κατηγορίες που χρησιμοποιούνται για τη διάγνωσή του; Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι ακόμη και τα λάθη ταξινόμησης ενισχύουν την άποψη για τη ρευστότητα της διάκρισης ρατσισμού/αντιρατσισμού: οι δυσκολίες στην ταξινόμηση αντανακλούν τη ασάφεια των υπό μελέτη εννοιών. Ανέφερα ήδη ότι οι επιμελητ@ των δύο τόμων τονίζουν τον διαφορούμενο χαρακτήρα του ρευστού ρατσισμού, τη συνύπαρξη του με τον ρατσισμό και τον αντιρατσισμό (πβ. Ε: σ. 27-28, Α: σ. 18-20). Όπως τονίζει ο Αργύρης Αρχάκης, «ο ρευστός ρατσισμός λειτουργεί κυρίως με αμφισημίες, [...] με τη συνύπαρξη ρατσιστικών και αντιρατσιστικών ιδεών, θέσεων και προθέσεων» (*Η Εποχή*, όπ.π.).

Το δίδαγμα, νομίζω, είναι προφανές –και δεν λέω κάτι περισσότερο από αυτό που οι ίδιες οι επιμελήτριες και ο επιμελητής των δύο αυτών τόμων επισημαίνουν: Τα γλωσσικά χαρακτηριστικά ενός κειμένου πρέπει να εξετάζονται συνδυαστικά και εντός του πλαισίου στο οποίο λειτουργούν. Ο ίδιος συνδυασμός χαρακτηριστικών διάκρισης μπορεί να έχει διαφορετική βαρύτητα σ’ ένα άρθρο γνώμης μιας δεξιάς εφημερίδας, σε μια παιδαγωγική δραστηριότητα, σε μια έρευνα, σ» έναν ευρωπαϊκό οργανισμό, στο κάλεσμα μιας ΜΚΟ. Ακόμα περισσότερο, η ανάλυση χρειάζεται να δείξει *τι προσπαθούν να κάνουν και τι τελικά κάνουν* τα κείμενα που περιέχουν αυτά τα χαρακτηριστικά.

Ο ρατσισμός δεν είναι απλώς ένα ζήτημα ατομικών πεποιθήσεων, προθέσεων, εννοιών· δεν συμβαίνει απλώς να υπάρχουν ρατσιστές, αντιρατσιστές και ενδιάμεσοι, τοποθετημένοι σε διαφορετικά σημεία ενός ιδεολογικού συνεχούς. Ο ρατσισμός δεν είναι μόνο ένας τρόπος σκέψης, είναι ένας οδηγός για το τι να κάνουμε και τι παραλείπουμε να κάνουμε. Γι’ αυτό, άλλωστε, ανησυχούμε για τις συνέπειές του.

Οι δύο αυτοί τόμοι κλείνουν με το «αναστοχαστικό» κείμενο της Σοφίας Λαμπροπούλου («Ρευστός ρατσισμός και αναστοχαστικότητα», Ε: σ. 477-490, “Epilogue”, Α: σ. 277-282), στο οποίο περιέχεται η ακόλουθη παράδοξη «διαπίστωση»:

η χρήση του αντιρατσισμού ως εργαλείου ή ως πόρου καταλήγει να ενισχύει τον ρατσισμό ως *πρακτική* (Ε: σ. 482· πρβλ. Α: σ. 281, έμφαση στο πρωτότυπο).

Η Λαμπροπούλου ισχυρίζεται ότι η διαπίστωσή της αυτή αποτελεί και το πόρισμα όλων των κεφαλαίων που έχουν προηγηθεί. Αυτό θα μπορούσε ίσως να είναι το συμπέρασμα του κεφ. 8. της αγγλικής έκδοσης, “‘Wouldn’t it be better for me to earn my own money and pay taxes?’: Liquid racism and the ‘ideal’ refugee in UK charity representations of migrant stories”, το οποίο η Λαμπροπούλου συνυπογράφει με την Paige Johnson, Ε: σ. 202-224). Αδυνατώ όμως να δω πώς και γιατί ο ισχυρισμός αυτός προκύπτει από τα άλλα κεφάλαια. Αντιβαίνει στον λειτουργικό ορισμό του ρευστού ρατσισμού ως ενδιάμεσης βαθμίδας που κοιτάει λοξά και προς τον αντιρατσισμό και προς τον ρατσισμό. Και μοιάζει να στερεί από τον αντιρατσισμό το κίνητρο για την ίδια την ύπαρξή του: κάθε κριτική στον (ρευστό) ρατσισμό και κάθε πρακτική περιορισμού του θα ήταν μάταιη αν όλα τελικά κατέληγαν στον μύλο του ρατσισμού.

Μια γενική αποτίμηση: Τα δύο αυτά βιβλία, *Ιχνηλατώντας τη διείσδυση του ρατσισμού στον αντιρατσιστικό λόγο* και *Exploring the Ambivalence of Liquid Racism*, μας καλούν να ξανασκεφτούμε τις πεποιθήσεις μας. Ακόμη βαθύτερα: μας καλούν να αντιμετωπίσουμε τις γνωστικές προϋποθέσεις των πεποιθήσεών μας, τις οποίες αγνοούμε. Μας καλούν να γνωρίσουμε τους αντιπάλους μας στον ίδιο τον εαυτό μας. Ακόμα και οι επιμέρους επιφυλάξεις που μπορεί να έχει κανείς συνιστούν μέρος αυτής της διαδικασίας αναστοχασμού.

Αφηγήσεις, τοποθετήσεις και το μεταναστευτικό «εγώ»/«άλλο»

Αλεξάνδρα Γεωργακοπούλου
King's College London

Είναι μεγάλη μου τιμή που συμμετέχω σε αυτή τη βιβλιοπαρουσίαση και θα ξεκινήσω με το προφανές για αυτόν τον άκρως πρωτοποριακό τόμο για την ελληνική γραμματεία και όχι μόνο –και ο λόγος που συνειδητά αρχίζω με κάτι προφανές είναι γιατί, όπως καταδεικνύει και ο τόμος, πολλές φορές αυτό που θεωρούμε προφανές και κατάδηλο σε δεύτερη ανάγνωση μπορεί και να μην είναι. Το προφανές λοιπόν κατά την άποψή μου για τον τόμο αυτό είναι ότι με βάση ένα ευρύ φάσμα εννοιολογικών και θεωρητικών πλαισίων και προβληματισμών, αλλά και με μία μοναδική, πλούσια βάση δεδομένων και πλήθος κειμενικών ειδών και γλωσσικών και πολυ-σημειωτικών επιλογών, ο τόμος αναδεικνύει τον ρατσισμό ως ένα συνεχές πρακτικών και στάσεων, συχνά δυσδιάκριτων, υποδηλούμενων και εσωτερικευμένων.

Όσες ασχολούμαστε με την αφηγηματική ανάλυση γνωρίζουμε μέσα από μια βιβλιογραφία τουλάχιστον τεσσάρων δεκαετιών ότι οι αφηγήσεις, μικρές, μεγάλες, αποσπασματικές, με ή χωρίς αρχή, μέση και τέλος, αποτελούν τον πρωταρχικό τύπο επικοινωνίας για την έκφραση και αναζήτηση ταυτοτήτων και ταυτίσεων καθώς και κοινωνικών και πολιτισμικών λόγων. Η γλωσσολογική αφηγηματική ανάλυση έχει κάνει ουσιαστικά βήματα στην ανίχνευση των ταυτοτήτων λόγων με το μοντέλο της ανάλυσης των τοποθετήσεων (positioning analysis, Bamberg 1997, Bamberg & Georgakopoulou 2008, Giachoglou & Georgakopoulou 2021). Επιλέγω λοιπόν να εστιάσω σε αυτό το αναλυτικό πλαίσιο, στη χρησιμότητά του και στις σκέψεις που μου γεννήθηκαν μέσα από την ανάγνωση του συλλογικού τόμου, σε συνδυασμό με την αναζήτηση ρατσιστικών ρόλων, λόγων και ταυτοτήτων. Με αυτή την επιλογή, δεν επιθυμώ να αδικήσω την πληθώρα προσεγγίσεων για την αναπαράσταση του «άλλου» μέσα από την επικοινωνία, που αντλούν από την (Κριτική) Ανάλυση Λόγου και την κοινωνιογλωσσολογία, όπως αυτές αναδεικνύονται και αξιοποιούνται στα επιμέρους κεφάλαια. Ούτως ή άλλως, οι προσεγγίσεις αυτές μπορούν να συγκεραστούν και να ενορχηστρωθούν με την αφηγηματική ανάλυση τοποθετήσεων, όπως υποδεικνύει με εξαιρετικό τρόπο ο Αργύρης Αρχάκης στο κεφάλαιό του με τίτλο «Αφηγήσεις και ρευστός ρατσισμός: Εντοπίζοντας τον ρατσισμό σε μιντιακές αντιρατσιστικές αφηγήσεις», όπου και εστιάζει σε μιντιακά αφηγηματικά κείμενα. Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, η ανάλυση τοποθετήσεων μπορεί να αξιοποιηθεί και επεκταθεί σε κειμενικά είδη πέραν της αφήγησης που απαντούν στον τόμο, όπως για παράδειγμα, στις κοινοβουλευτικές ομιλίες, στα άρθρα, στις γελοιογραφίες.

Η ανάλυση τοποθετήσεων είναι κατά γενική αποδοχή ένα άκρως δόκιμο και επιδραστικό μοντέλο για την ανάλυση της παρουσίας του «εγώ» και του «άλλου» μέσα από την αφήγηση –αυτό στο οποίο μάς βοηθά η ανάλυση τοποθετήσεων είναι ένα μετατοπίσουμε την οπτική μας γωνία από την αναπαράσταση του «άλλου» στην αναπαράσταση του «εγώ», εν προκειμένω του «εγώ» ως *μειονοτικού «εγώ»* μέσα από τις *ιστορίες μου*, μέσα από τα δικά μου βιώματα. Μάς επιτρέπει λοιπόν να δώσουμε φωνή και βήμα σε βίντεο νεαρών ατόμων αφρικανικής καταγωγής, όπως βλέπουμε στο κεφάλαιο της Αναστασίας Στάμου και στο κεφάλαιο της Κωνσταντίνας Κατράνα «Αναπαραστάσεις μεταναστών/τριών στην κυπριακή αντιρατσιστική εκστρατεία AWARE: Ο ελιτισμός ως μια μορφή ρευστού ρατσισμού», ή να ακούσουμε την ιστορία του Ζακαρία, πρόσφυγα από την Συρία (βλ. κεφάλαιο από την Κορίνα Γιαξόγλου και Τερέζα Σπηλιώτη με τίτλο «‘Η ΕΕ μας έδωσε ένα νέο ξεκίνημα’: Ρευστός ρατσισμός και συν-αίσθημα σε μια επιμελημένη αφήγηση μετανάστευσης»). Επίσης, η ανάλυση

τοποθετήσεων, όπως την έχουμε συστηματοποιήσει στο έργο μας (Bamberg & Georgakopoulou 2008), σε σχέση με τις μικρές, καθημερινές ιστορίες, επιτρέπει να συνδέσουμε σημειωτικές, γλωσσικές επιλογές με ευρύτερες πρακτικές και λόγους, εν προκειμένω ρατσιστικούς λόγους, για την τοποθέτηση του «εγώ» σε σχέση με το «άλλο». Με βάση την μικρο-ανάλυση σε τρία αλληλένδετα επίπεδα τοποθετήσεων, μελετάμε την αφηγηματική επικοινωνία ως μία σύνθετη πράξη σύναψης και κατασκευής διαφορετικών χωροχρονικών πλαισίων, ποικίλων χαρακτήρων και χαρακτηρισμών, όπως επίσης και συναισθημάτων, επιθυμιών, φόβων και προβολών (*Επίπεδο 1*). Η ανάλυση των τοποθετήσεων μάς υπενθυμίζει ότι κάθε επικοινωνιακή πράξη είναι αναμφισβήτητα μία συμπαραγωγή, μια από κοινού κατασκευή του «εγώ» και του «άλλου» με διαφορετικές συνομιλήτριες και ακροατήρια, υπαρκτά και επιθυμητά (*Επίπεδο 2*). Τέλος, μέσα από την ανίχνευση των διασυνδέσεων ανάμεσα στην παρουσίαση του «εγώ» τόσο στον αφηγηματικό κόσμο όσο και στο εδώ και τώρα της αφηγηματικής πράξης, αναγόμεστε στην παρουσίαση του «εγώ» ως ένα πλέγμα ταυτοτήτων, στάσεων και συμπεριφορών με κάποια συνέχεια και συνέπεια πέρα από μια συγκεκριμένη αφήγηση, δίνοντας με αυτό τον τρόπο μια αναλυτικά γειωμένη απάντηση στο κρίσιμο ερώτημα: Ποια τελικά «είναι» η εν λόγω αφηγήτρια; Πώς θέλει να παρουσιάσει τον εαυτό της;

Ο τόμος προσφέρει πλούσια ευρήματα σε σχέση με τα παραπάνω ερωτήματα, που μπορούν και πρέπει να αποτελέσουν έναυσμα για περαιτέρω μελέτες, οι οποίες, για παράδειγμα, θα ιχνηλατήσουν συστηματικές, επαναλαμβανόμενες, αναγνωρίσιμες σχέσεις ανάμεσα σε συγκεκριμένους τύπους αφήγησης και συγκεκριμένες κατασκευές του μειονοτικού «εγώ» και του μεταναστευτικού «άλλου» ή και αντιστρόφως. Θα είναι επίσης ενδιαφέρον να δούμε πώς αντιμετωπίζονται τα διλήμματα στην παρουσίαση του «εγώ», που αντιμετωπίζουν τα άτομα στον ρόλο του/της αφηγητή/αφηγήτριας (Bamberg 2012). Γνωρίζουμε ότι σε κάθε αφήγηση βιώνουμε συγκεκριμένα διλήμματα: ανάμεσα στην αναγνωρισιμότητα, τον κομπορρισμό του «εγώ»· τη συμμόρφωση σε νόρμες και στην διαφοροποίηση του «εγώ»· ανάμεσα στο «εγώ» και στο «άλλο»· στο «ίδιο» και στο «διαφορετικό». Με βάση αυτά τα διλήμματα που διατρέχουν διαφορετικούς τύπους αφήγησης, η αφηγηματική πράξη μάς θέτει αντιμέτωπες με το πώς κατανοούμε και διαχειριζόμαστε τη διαφορετικότητα, την ένταξή μας ή όχι σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και πλαίσια, την μετακίνηση του «εγώ» μας μέσα στον χρόνο και από τόπο σε τόπο. Το πώς ως αφηγήτριες θα επιλέξουμε να εκφράσουμε και να στοιχειοθετήσουμε, καθώς και να επιχειρήσουμε να επιλύσουμε τα παραπάνω διλήμματα, έχει άμεση σχέση με τους επικοινωνιακούς μας στόχους σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα. Επιπλέον, όλες αυτές οι διλημματικές πράξεις στο πώς εξιστορούμε τις δικές μας εμπειρίες αλλά και άλλων ατόμων είναι κομβικής σημασίας σε ό,τι έχει να κάνει με αφηγήσεις με, για και από πρόσφυγες και άλλους μειονοτικούς πληθυσμούς. Περαιτέρω μελέτες επομένως θα μπορούσαν να καταδείξουν πώς τα φαινόμενα της εσωτερικεύσης ή της ουσιοποίησης του ρατσισμού, όπως αυτά αναδεικνύονται στο βιβλίο, λειτουργούν διαφορετικά και υπόκεινται σε διαφορετικούς τύπους αυτο-παρουσίασης σε διαφορετικά περιβάλλοντα· ποιες στρατηγικές ταυτίσεων ή και έντεχνες αποστάσεις από συγκεκριμένους κοινωνικούς λόγους, και γενικότερα ποια εναλλακτικά αφηγήματα μπορεί να απαντώνται σε σχέση με τον ρατσισμό.

Η ανάλυση των τοποθετήσεων είναι ένα κατεξοχήν περικειμενικό (contextual) αναλυτικό πλαίσιο μέσα από το οποίο μελετάμε την επικοινωνία σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα. Μια τέτοια ανάλυση και θεώρηση της επικοινωνίας σε συγκεκριμένα καταστασιακά, διαδραστικά και κοινωνιο-πολιτισμικά πλαίσια, όπως διαπιστώνουμε σε όλο τον τόμο, ανεξαρτήτως των αναλυτικών και μεθοδολογικών μοντέλων που επιλέγονται, πολύ γρήγορα μάς κατευθύνει στις γκρίζες ζώνες, μακριά από διχοτόμηση, στα συνεχή, στις ενδιάμεσες θέσεις, στις υποδηλώσεις, στον ρατσισμό που υφέρπει

ακόμη και στα υποτιθέμενα αντιρατσιστικά κείμενα. Αυτό που εκτίμησα πολύ στον τόμο ήταν ακριβώς οι αμφισημίες, οι αντιφάσεις, τα αντικρουόμενα αφηγήματα, οι άβολες συνυπάρξεις, που αναδεικνύονται στα επιμέρους κεφάλαια. Και θα ήθελα να τελειώσω ακριβώς με αυτό το συναίσθημα της δυσφορίας και του άβολου. Ένα γενναίο σύγγραμμα, όπως το παρόν, που δεν φοβάται τελικά να ταράξει τα ύδατα δεν οφείλει να δημιουργεί συναισθήματα άμεσης συμφωνίας, επιβεβαίωσης υποθέσεων και θεωριών ούτε, από την άλλη, θριαμβευτική αποδοχή. Στόχος δεν είναι εδώ να πούμε εμείς οι αναλύτριες «ακριβώς», «αυτό το γνωρίζαμε, το υποθέταμε και να που τώρα επιβεβαιώνεται με πειστήρια, με ενδελεχή έρευνα και δεδομένα». Η επιτυχία κατά την άποψή μου είναι να μείνουμε λίγο σε έναν χώρο, σε ένα πεδίο αμφιλεγόμενο, με ένα συναίσθημα άβολο, όπως τελικά έτσι αισθάνθηκα εγώ ως αναγνώστρια, ένα συναίσθημα ανάμεσα στο σκοτάδι και στο φως, στην απόγνωση και την ελπίδα, όχι μόνο για τον κόσμο μας και το γίνεσθαι αλλά και για τον ρόλο τον δικό μας μέσα σε αυτόν.

Ορισμένα στιγμιότυπα και σκέψεις μετά από (τουλάχιστον) τριάντισι χρόνια ερευνητικής συμπόρευσης κατά του ρατσισμού

Αργύρης Αρχάκης, Ράνια Καραχάλιου και Βίλλυ Τσάκωνα
Πανεπιστήμιο Πατρών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

*Εν αρχή ην ο τίτλος*¹⁰

Η ιδέα της κοινωνιογλωσσολογικής διερεύνησης του ρευστού ρατσισμού στο πλαίσιο του ερευνητικού έργου TRACE γεννήθηκε μέσα από τη ζεστασιά και την αλληλεγγύη μιας μεγάλης παρέας ανθρώπων με συγκλίνοντα ερευνητικά και πολιτικά ενδιαφέροντα ως προς την κριτική ανάλυση των κειμένων. Εκτός από εμάς, την ομάδα του ερευνητικού έργου TRACE συναποτελούν η Βάσια Τσάμη, η Κυριακούλα Τζωρτζάτου, η Ανθή Δούκα, η Αναστασία Στάμου, ο Αντώνης Σαπουντζής, ο Αλέξης Λαζανάς και ο Ηλίας Σιάχος από πανεπιστήμια της Ελλάδας και η Τερέζα Σπηλιώτη, η Κορίνα Γιαξόγλου, ο Σταύρος Ασημακόπουλος, η Σοφία Λαμπροπούλου, η Άννα Πιατά και ο Δημήτρης Σεραφής από πανεπιστήμια του εξωτερικού.

Ήταν Δεκέμβριος του 2017 όταν αναζητούσαμε τίτλο για το ερευνητικό πρόγραμμα και ένα ακρωνύμιο που να είναι εύληπτο, εύχρηστο και κάπως παιγνιώδες. Η παρακάτω συνομιλία έγινε μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας (οπότε διασώθηκε στο αρχείο μας):

Αργύρης: Καθώς ξυπνούσα μου ήρθε ο τίτλος: Racism in anti-racist campaigns: A critical approach of immigrants/refugees» representations in Greek and European media. Δεν είμαι πολύ ευχαριστημένος.

Βίλλυ: Τι λέτε για το πιο μαζεμένο Tracing racism in anti-racist media discourse (TRAMD ή TRiAMD).

Αργύρης: Πολύ καλό, TRiAMD όμως μην μας περάσουν και για φίλους του Τραμπ.

Ράνια: Συμφωνώ για το πιο μαζεμένο, θα πρότεινα το Revealing Racism in Anti-racist European Media Discourse: RRAEMeDi.

Μετά από αλλεπάλληλες αντιπροτάσεις, η Άννα Πιατά προτείνει το ακρωνύμιο TRACE και έτσι έγιναν τα βαφτίσια. Και πράγματι ήταν το πιο ταιριαστό, γιατί σε όλη τη διάρκεια του προγράμματος γίναμε ανιχνευτές/τριες, επιδοθήκαμε σε μια

¹⁰ Το παρόν κείμενο αποτελεί σύνθεση των τοποθετήσεων των συγγραφέων στη διαδικτυακή παρουσίαση του συλλογικού τόμου.

ντεντεκτιβίστικη ματιά στα δεδομένα, που ήταν ομολογουμένως απολαυστική. Εν τέλει, ο τίτλος που υποβάλαμε στο ΕΛΙΑΔΕΚ διαμορφώθηκε ως εξής: *Ανιχνεύοντας τον ρατσισμό στον αντιρατσιστικό λόγο: Μια κριτική προσέγγιση στον ευρωπαϊκό δημόσιο λόγο για τη μεταναστευτική και προσφυγική κρίση/Tracing Racism in Anti-raCist discourse: A critical approach to European public speech on the migrant and refugee crisis.*

Έμελλε λοιπόν να ονοματίσουμε, και άρα να κατασκευάσουμε με τον λόγο μας, το μεταναστευτικό/προσφυγικό ζήτημα ως κρίση, μια πτυχή που έπειτα από λίγο καιρό θα κωδικοποιούσαμε ως κατηγορία διάκρισης, δηλαδή ως δείγμα ρατσισμού. Ο τόσο καλά ριζωμένος ομογενοποιητικός, ρατσιστικός λόγος επεδείκνυε τη δύναμή του για άλλη μια φορά. Τραγική ειρωνεία; Όχι. Μάλλον μια κατηγορηματική υπογράμμιση για το πόσο αναγκαίο ήταν αυτό το πρόγραμμα, πόσο αναγκαίο ήταν και είναι να αμφισβητούμε διαρκώς τις «αντιρατσιστικές» μας βεβαιότητες. Μετά από επτά χρόνια, 25 παρουσιάσεις σε συνέδρια, 2 συλλογικούς τόμους, μεταπτυχιακές και πτυχιακές, εργασίες, διδακτορικές διατριβές, 50 τουλάχιστον ομιλίες σε ποικίλα ακροατήρια από ποικίλα πεδία, νομίζουμε ότι μπορούμε να κοιτάμε τον ρατσιστικό Γολιάθ κατάματα, να χαιρόμαστε για το ως εδώ ξεμπρόστιασμά του και γι' αυτό που επίκειται.

Δράσεις και στόχοι εντός του ερευνητικού προγράμματος TRACE και μετά από αυτό

Με ποικίλες δράσεις όπως είναι μεταξύ άλλων οι ερευνητικές δημοσιεύσεις και εκδόσεις, οι ομιλίες, τα άρθρα σε έντυπες ή ηλεκτρονικές εφημερίδες, οι συμμετοχές σε συνέδρια, τα σεμινάρια και οι επιμορφώσεις εκπαιδευτικών, αποσκοπούμε σε ένα είδος ακαδημαϊκού ακτιβισμού (Lazar 2007): επιχειρούμε να αναδείξουμε το γεγονός ότι, ενώ το φαινόμενο του ρατσισμού εξελίσσεται και μετασχηματίζεται, γίνεται αόρατο, αθέατο, ρευστό, η γλώσσα και η θεωρία μας για τον ρατσισμό φαίνεται να παραμένουν στατικές (βλ. Bonilla-Silva 2006). Επιχειρούμε, ως εκ τούτου, να ευαισθητοποιήσουμε με κριτικό τρόπο τμήματα της κοινωνίας παρέχοντας γλωσσολογικά εργαλεία εντοπισμού των αφομοιωτικών και ισοπεδωτικών επιδιώξεων του (ρευστού) ρατσισμού. Στόχος μας είναι, τελικά, να συμβάλουμε σε μια ουσιαστικά ισότιμη και απρόβλεπτη συνύπαρξη, επικοινωνία και διεπίδραση μεταξύ πλειονοτικών και μεταναστευτικών πληθυσμών πέρα από τις ομογενοποιητικές επιδιώξεις του εθνορατσιστικού λόγου, ο οποίος συχνά κυκλοφορεί με την προβιά του «ανθρωπισμού» ή/και του «αντιρατσισμού».

Μέσα από τον ακαδημαϊκό ακτιβισμό, επιχειρούμε να θέσουμε τις βάσεις τόσο για μια κριτική *απο-επινόηση* (disinventing) των κυρίαρχων αναπαραστάσεων των μεταναστών/τριών ως απειλητικών, αλλά και ως ευάλωτων, θυματοποιημένων και εντέλει αφομοιώσιμων Άλλων, όσο και για μια *επανα-επινόησή* τους (reconstituting) ως κοινωνικών δραστών/τριών με αυξημένες πρωτοβουλίες και ίσως αντιπαραθετικές (προς τον κυρίαρχο εθνορατσιστικό λόγο) επιδιώξεις (βλ. Makoni & Pennycook 2007: 27 κεξ.). Ενδεικτικά, η απο- και επανα-επινόηση ή η εκ νέου σύλληψη των αναπαραστάσεων των μεταναστών/τριών μπορεί να βασιστεί σε θέσεις όπως είναι οι ακόλουθες:

- Οι μετανάστες/τριες δεν είναι ευγνώμονες για τη βοήθεια που δέχονται, αλλά είναι αυτονόητο και πολιτικό τους δικαίωμα να έχουν ουσιαστική υποστήριξη, δεδομένου ότι τα δεινά τους οφείλονται εν πολλοίς σε (νεο)αποικιοκρατικές αντιλήψεις και αποφάσεις των δυτικών πλειονοτικών κοινωνιών (βλ. Παπαηλία 2016: 53).
- Ο δυτικός πολιτισμός δεν είναι το κυρίαρχο πρότυπο ούτε το μέτρο της προόδου σε σχέση με το οποίο αξιολογούνται και βρίσκονται υποδεέστεροι όλοι οι υπόλοιποι πολιτισμοί. Ούτε οι δυτικοί/ές πλειονοτικοί/ές δικαιούνται να επιχειρούν την «εκπολιτιστική» χειραγώγηση των «μειονεκτικών» «μειονοτικών» μεταναστών/τριών (βλ. Λαλιώτου 2016: 82-83).

- Οι δυτικές πλειονοτικές γλώσσες των χωρών υποδοχής όπως η ελληνική δεν αποτελούν το κυρίαρχο μέσο κοινωνικής κινητικότητας και δραστηριοποίησης, αλλά έναν από τους πολλούς πόρους διαγλωσσικής και διαπολιτισμικής επικοινωνίας. Η επικοινωνία αυτή δεν επιδιώκει την περιχαράκωση γλωσσών και πολιτισμών και δεν αποφεύγει, αλλά αντίθετα προσπαθεί, τη μείξη γλωσσών και πολιτισμών (βλ. Canagarajah 2007, Li 2022).

Αντλώντας από θέσεις όπως οι παραπάνω, και μέσα από κριτικές, αναστοχαστικές και σαφέστατα πολιτικές διαδικασίες απο-επινόησης των κυρίαρχων αναπαραστάσεων και επανα-επινόησής τους, οι μετανάστες/τριες και, κυρίως, εμείς οι πλειονοτικοί/ές μπορούμε ενδεχομένως να αμφισβητήσουμε τόσο τα εθνικά όσο και τα παγκοσμιοποιημένα προ(σ)τάγματα, να απορρίψουμε τις αφομοιωτικές ταυτότητες νομιμοποίησης, να αντιπαρατεθούμε με τις αναπαραστάσεις «καταλληλότητας» με τις οποίες οι Άλλοι/ες συχνά περιγράφονται από τον υποκριτικό αντιρατσιστικό λόγο και να πειραματιστούμε με ποικίλες ταυτότητες αντίστασης. Παραφράζοντας τον Bhabha (1994: 127), ειδικά οι μετανάστες/τριες μπορούν έτσι να αντιστρέψουν τη δυτική πλειονοτική ματιά της ελεημοσύνης ή της αποστροφής και πάντως της επιτήρησης που υφίστανται, καθιστώντας το δικό τους βλέμμα απειλητικό προς τα αυτονόητα και καθάραιμα δυτικά πλειονοτικά προνόμια και ανοίγοντας έτσι τον δρόμο για απρόβλεπτες μείξεις γλωσσών και πολιτισμών.

Θεσμικοί περιορισμοί και καθημερινές προκλήσεις

Ερευνητικά προγράμματα όπως το TRACE, τα οποία λαμβάνουν χρηματοδοτήσεις υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις και εγκρίνονται από αρμόδιους φορείς, επιβάλλουν τις περισσότερες φορές αυστηρούς όρους ως προς την προσέγγιση του ερευνητικού θέματος, τις ερευνητικές δραστηριότητες που επιτρέπουν, την οικονομική διαχείριση, τα χρονοδιαγράμματα κ.λπ. Ξεκινώντας τις τελευταίες μέρες του 2019 και με προοπτική τριών τουλάχιστον ετών, η έρευνά μας συνέπεσε σε μεγάλο βαθμό με τους επιπλέον περιορισμούς της πανδημίας και των συναφών μέτρων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, να στερηθούμε (τουλάχιστον μέχρι την άρση των σχετικών περιορισμών) τις πιο ευχάριστες και εποικοδομητικές στιγμές τέτοιων προγραμμάτων, όπως είναι οι συνομιλίες και οι συνεργασίες εκ του σύνεγγυς μεταξύ μας ή με συναδέλφους σε συνέδρια και αλλού.

Ωστόσο, είχαμε την «ευκαιρία», την ώρα που και εμείς μελετούσαμε, αναλύαμε και οξύναμε τις κεραίες μας όσον αφορά τον ρατσιστικό λόγο και τις συναφείς διακρίσεις, να βιώσουμε το πόσο γρήγορα και ανεπαίσθητα αυτές πολλαπλασιάζονταν γύρω μας μέρα με τη μέρα για μεγάλο χρονικό διάστημα. Αναφέρομαι στις κοινωνικές διακρίσεις που επιβλήθηκαν από την πολιτική διαχείριση της πανδημίας και χώριζαν τους ανθρώπους σε ασθενείς και μη (με την τότε ορολογία «καθαρούς/ές» και μη, από το «βγήκε καθαρό το τεστ»), σε εμβολιασμένους/ες και μη, σε υπακούοντες/ουσες στα μέτρα και μη κ.ο.κ. Ήταν όχι μόνο ειρωνικό αλλά ταυτόχρονα και τρομακτικό να συνειδητοποιούμε πόσο γρήγορα εξαπλώνονταν και φυσικοποιούνταν οι διακρίσεις αυτές μέσα από τον λόγο των ΜΜΕ, της πολιτικής, αλλά και τις καθημερινές συνομιλίες. Και πόσο αυτές οι διακρίσεις έμοιαζαν με τις άλλες που μελετούσαμε. Στο πλαίσιο δηλαδή των έκτακτων συνθηκών και περιορισμών της πανδημίας, οι γνώσεις που αποκτούσαμε και οι κριτικές αναλύσεις των αντιρατσιστικών δεδομένων που επιχειρούσαμε, είχαν γίνει ταυτόχρονα και καθημερινό βίωμα.

Τα μαθήματα, επομένως, που πήραμε δουλεύοντας σκληρά για τις θεσμικές απαιτήσεις ενός τέτοιου προγράμματος έρχονταν από διαφορετικές πλευρές, μας περικύκλωναν, αλλά είχαν ως κοινή συνισταμένη τη διασφάλιση των προνομίων όσων συντονίζονταν με τα άνωθεν προστάγματα και την περιθωριοποίηση όσων δεν συντονίζονταν. Ίσως τώρα που έχουμε εν πολλοίς αφήσει πίσω μας αυτή την πανδημία,

να είναι μια κατάλληλη στιγμή να αναλύσουμε κριτικά τι συνέβη με τον λόγο μέσα σε αυτή και γύρω από αυτή, και τις κοινωνικές διακρίσεις και αδικίες που αυτός (ανα)παρήγε ως «αυτονόητες» και «φυσιολογικές». Ακριβώς όπως κάνει και ο εθνορατσιστικός λόγος.

Βιβλιογραφία

- Archakis, A. & Tsakona, V. (eds) 2024. *Exploring the Ambivalence of Liquid Racism*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Bamberg, M. 1997. Positioning between structure and performance. *Journal of Narrative and Life History* 7, 335-342.
- Bamberg, M. 2012. Narrative analysis. In H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf, and K. J. Sher (eds) *APA Handbook of Research Methods in Psychology, Vol. 2. Research Designs: Quantitative, Qualitative, Neuropsychological, and Biological*. Washington, DC: American Psychological Association, 85-102.
- Bamberg, M. & Georgakopoulou, A. 2008. Small stories as a new perspective in narrative and identity analysis. *Text & Talk* 28 (3), 377-396.
- Bhabha, H. K. 1994. *The Location of Culture*. 2nd edn. London: Routledge.
- Blommaert, J. 2015. One crisis, three photos: How Europe started caring for refugees. *Ctrl+Alt+Dem*, September 4. Available at: <https://alternative-democracy-research.org/2015/09/04/one-crisis-three-photos-how-europe-started-caring-for-refugees>
- Bonilla-Silva, E. 2006. *Racism without Racists: Color-Blind Racism and the Persistence of Racial Inequality in the United States*. New York: Rowman & Littlefield.
- Canagarajah, S. 2007. After disinvention: Possibilities for communication, community and competence. In S. Makoni & A. Pennycook (eds) *Disinventing and Reconstituting Languages*. Clevedon: Multilingual Matters, 233-239.
- Giaxoglou, K. & Georgakopoulou, A. 2021. A narrative practice approach to identities: Small stories and positioning analysis in digital contexts. In M. Bamberg, C. Demuth & M. Watzlawik (eds) *The Cambridge Handbook of Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 241-261.
- Halliday, M. A. K. 1994. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Hill, J. 2008. *The Everyday Language of White Racism*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Καστοριάδης, Κ. 2010. *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*. Αθήνα: Κέδρος.
- Λαλιώτου, Ι. 2016. Μετααποικιακή συνθήκη και ιστορία. Στο Α. Αθανασίου (επιμ.) *Αποδομώντας την αυτοκρατορία: Θεωρία και πολιτική της μετααποικιακής κριτικής*. Αθήνα: Νήσος, 73-96.
- Lazar, M. 2007. Feminist critical discourse analysis: Articulating a feminist discourse praxis. *Critical Discourse Studies* 4 (2), 141-164.
- Li, W. 2022. Translanguaging as a political stance: Implications for English language education. *ELT Journal* 76 (2), 172-182.
- Makoni, S. & Pennycook, A. 2007. Disinventing and reconstituting languages. In S. Makoni & A. Pennycook (eds) *Disinventing and Reconstituting Languages*. Clevedon: Multilingual Matters, 1-41.
- Παπαηλία, Π. 2016. Ανθρωπολογία και μετααποικιακές σπουδές: Από τη μετααποικιακή κριτική της ανθρωπολογίας στην ανθρωπολογία της αποικιοκρατίας. Στο Α. Αθανασίου (επιμ.) *Αποδομώντας την αυτοκρατορία: Θεωρία και πολιτική της μετααποικιακής κριτικής*. Αθήνα: Νήσος, 73-96.
- Reisigl, M. & Wodak, R. 2001. *Discourse and Discrimination: Rhetoric of Racism and Antisemitism*. London: Routledge.
- van Leeuwen, T. 2008. *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Weaver, S. 2016. *The Rhetoric of Racist Humor: US, UK and Global Race Joking*. London: Routledge.